

Хмельницький національний університет
Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другий (магістерський)

Освітній рівень

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ПОДОЛАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ БАР'ЄРІВ
УЧНЯМИ-МІГРАНТАМИ

Назва теми

Галузь знань – 05 Соціальні та поведінкові науки

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність – 053 Психологія

Шифр і назва спеціальності

Шифр _____

номер ІНП

Виконала: студентка II курсу, групи ППІмз-24-1

Підпис

Наталя АВРАМЕНКО

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник: кандидат педагогічних наук, ст. викладач

науковий ступінь, вчене звання

Підпис

Дмитро БІДЮК

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

До захисту допускаю:

Зав. кафедри психології та педагогіки
доктор психологічних наук, професор

Підпис

Таїсія КОМАР

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

1 грудня 2025р.

Хмельницький, 2025

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТО

Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту

Кафедра психології та педагогіки

Освітній рівень другий (магістерський)

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Спеціальність 053 «Психологія»

Освітня програма освітньо-професійна програма «Психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології та педагогіки

 Таїсія КОМАР

підпис

протокол № 5 від 14 грудня 2024 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
Наталії АВРАМЕНКО

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ здобувача

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Психологічні умови подолання комунікативних бар'єрів учнями -мігрантами»

Керівник кваліфікаційної роботи: Дмитро БІДЮК, кандидат педагогічних наук, старший викладач

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ, науковий ступінь, вчене звання

Затверджено наказом ректора університету від 25 серпня 2025 р. № 65

2. Строк подання здобувачем роботи на кафедру 01 грудня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з переддипломної практики, комплекс методів та методик дослідження:) теоретичні: аналіз, узагальнення, психолого-педагогічної літератури з проблеми, вивчення й узагальнення досвіду взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу емпіричні: анкетування, метод незакінчених речень, опитувальники; методи математичної обробки експериментальних даних (χ^2 -критерій для порівняння розподілів номінальних даних)..

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити): вступ, розділ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ БАРЕРІВ У УЧНІВ-МІГРАНТІВ розглянуто питання комунікативних бар'єрів у психологічній науці; обґрунтовано психологічні особливості виникнення комунікативних бар'єрів в учнів-мігрантів; висвітлено думку зарубіжних та вітчизняних підходів до проблеми соціально-комунікативної адаптації мігрантів.

2 Емпіричне дослідження ВИВЧЕННЯ УМОВ ПОДОЛАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ БАРЕРІВ: досліджено освітнє та соціокультурне середовище землі Північний Рейн-Вестфалія як чинник виникнення комунікативних бар'єрів, розглянуто проблему Моделі психологічних умов подолання комунікативних бар'єрів у учнів-мігрантів, розроблено методичний інструментарій вивчення комунікативних бар'єрів учнів-мігрантів у мультикультурному середовищі, висновки, перелік джерел посилання, додатки.

5. Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень) з
рисунок, 8 таблиць.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

Дата видачі завдання 14 грудня 2024 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 02 січня 2025 р.	виконано
2	Визначення теоретико-методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 03 березня 2025 р.	виконано
3	Оформлення вступу кваліфікаційної роботи.	До 01 вересня 2025 р.	виконано
4	I розділ кваліфікаційної роботи.	До 10 вересня 2025 р.	виконано
5	II розділ кваліфікаційної роботи.	До 01 жовтня 2025 р.	виконано
6	Загальні висновки.	До 01 листопада 2025 р.	виконано
7	Оформлення кваліфікаційної роботи.	До 01 грудня 2025 р.	виконано
8	Попередній захист кваліфікаційної роботи.	<u>17</u> листопада 2025 р.	виконано
9	Захист кваліфікаційної роботи (відповідно графіку)	<u>16</u> грудня 2025 р.	виконано

Здобувач

Наталія АВРАМЕНКО

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник роботи

Дмитро БІДЮК

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи «Психологічні умови подолання комунікативних бар'єрів учнями -мігрантами»

Здобувач Наталія АВРАМЕНКО

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник Дмитро БІДЮК

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Кваліфікаційна робота включає 146 сторінок, 3 рисунка, 8 таблиць, перелік джерел посилання складає 62 найменування, 5 додатків.

Ключові слова: комунікативні бар'єри; учні-мігранти; мультикультурне середовище; педагогічне спілкування; мовний бар'єр; когнітивний бар'єр; емоційна безпека; адаптація; міжкультурна компетентність; інтеграція.

Об'єктом дослідження є комунікативні бар'єри учнів-мігрантів.

Предметом дослідження є психологічні умови, що забезпечують ефективне подолання комунікативних бар'єрів у учнів-мігрантів у мультикультурному освітньому середовищі.

За результатами дослідження розроблено програму психологічної підтримки учнів-мігрантів, спрямованої на попередження й подолання комунікативних бар'єрів у процесі навчання. Запропонована програма може бути використана педагогами, шкільними психологами та соціальними працівниками освітніх закладів для створення сприятливого комунікативного середовища, що сприятиме особистісному розвитку учнів, соціальній інтеграції, підвищенню ефективності навчально-виховного процесу.

Одержані результати можуть бути використані викладачами, психологами та кураторами студентських груп.

Дипломник Наталія АВРАМЕНКО

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту 01 грудня 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ БАР'ЄРІВ У УЧНІВ-МІГРАНТІВ	
1.1. Поняття та структура комунікативних бар'єрів у психологічній науці	11
1.2. Психологічні особливості виникнення комунікативних бар'єрів в учнів-мігрантів	18
1.3. Зарубіжні та вітчизняні підходи до проблеми соціально-комунікативної адаптації мігрантів	24
Висновки до розділу 1	29
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ УМОВ ПОДОЛАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ БАР'ЄРІВ НА ПРИКЛАДІ ЗЕМЛІ ПІВНІЧНА РЕЙН-ВЕСТФАЛІЯ, НІМЕЧЧИНА	
2.1. Освітнє та соціокультурне середовище землі Північний Рейн-Вестфалія як чинник виникнення комунікативних бар'єрів	32
2.2. Модель психологічних умов подолання комунікативних бар'єрів у учнів-мігрантів	41
2.3. Методичний інструментарій вивчення комунікативних бар'єрів учнів-мігрантів у мультикультурному середовищі	48
2.4. Аналіз результатів емпіричного дослідження комунікативних бар'єрів	50
2.5. Програма подолання та профілактики комунікативних бар'єрів учнів-мігрантів у мультикультурному середовищі	61
Висновки до розділу 2	67
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73
ДОДАТКИ	79

ВСТУП

Актуальність дослідження. Обмін інформацією пронизує всі аспекти життя особистості в суспільстві. Якщо комунікація налагоджена недостатньо ефективно, це може призводити до неправильного розуміння, хибних рішень і ускладнень у міжособистісних стосунках. Від того, як відбувається обмін інформацією, значною мірою залежить соціально-психологічний клімат у спільноті людей, а отже, і результат її діяльності. Особливо важливою є якісна комунікація в освітньому середовищі, адже саме вона впливає на розвиток особистості учня, формування адекватної самооцінки, успішну соціалізацію та психологічну адаптацію.

У контексті навчання дітей-мігрантів у землі Північний Рейн-Вестфалія (Німеччина) проблема комунікативних бар'єрів набуває особливої актуальності. Учні-мігранти стикаються не лише з мовними труднощами, а й із психологічними бар'єрами у спілкуванні, що зумовлені культурними відмінностями, страхом непорозуміння, відчуттям ізольованості або невпевненістю у власних силах. Наявність таких бар'єрів може перешкоджати ефективній взаємодії з учителями та однолітками, що, своєю чергою, негативно впливає на успішність навчання й соціальну інтеграцію.

Спілкування є невід'ємною складовою людського існування — жодна людина не може прожити без взаємодії з іншими. У процесі спілкування відбувається встановлення контактів, обмін інформацією, побудова спільної діяльності. Проте нерідко трапляється, що слова, думки чи наміри однієї людини неправильно сприймаються співрозмовником. Це породжує психологічну напругу, відчуження, непорозуміння — тобто комунікативні бар'єри. Водночас у сприятливих умовах, коли комунікація відбувається відкрито, з довірою та взаємоповагою, формується атмосфера взаєморозуміння і підтримки.

Успішність навчального процесу учнів-мігрантів залежить не лише від рівня володіння мовою країни перебування, але й від створення сприятливих

психологічних умов, які забезпечують позитивний емоційний стан, почуття безпеки й прийняття. Саме тоді дитина активно залучається до навчальної діяльності, відчуває задоволення від спілкування та впевненість у власних можливостях.

Таким чином, дослідження психологічних умов формування комунікативних бар'єрів у учнів-мігрантів є надзвичайно важливим для розуміння процесів адаптації, соціалізації та розвитку дітей у мультикультурному освітньому середовищі сучасної Німеччини.

Цим пояснюється актуальність дослідження психологічних умов і чинників, що сприяють подоланню комунікативних бар'єрів у учнів-мігрантів, їхній адаптації та самореалізації в освітньому процесі. Особливої уваги потребує вивчення тих психолого-педагогічних умов, які стимулюють позитивне ставлення до спілкування, забезпечують ефективний контакт між учнем, учителем і батьками, сприяють налагодженню зворотного зв'язку та формуванню довірчих взаємин. Такі умови перешкоджають виникненню психологічних бар'єрів у спілкуванні або знижують їхній вплив, якщо вони вже сформувалися в попередньому досвіді взаємодії.

Теоретичний аналіз вітчизняної психологічної літератури показав, що проблема комунікативних бар'єрів переважно досліджувалася у контексті міжособистісного спілкування. Змістові аспекти понять «психологічний бар'єр» і «комунікативний бар'єр» розкрито у працях таких українських науковців, як О. Бодальов, Л. Булах, Н. Чепелева, І. Синиця, В. Панок, Т. Титаренко, О. Кононко, С. Максименко, Г. Балл, В. Роменець, Л. Орбан-Лембрик, Т. Яценко, О. Єрмоленко та ін.

Типологію психологічних і комунікативних бар'єрів, а також чинники й умови їх виникнення висвітлено у наукових дослідженнях Л. Орбан-Лембрик, Н. Пов'якель, О. Вознесенської, І. Булах, Т. Титаренко, Н. Чепелевої, О. Кононко, С. Максименка, В. Панка. Їхні роботи стали підґрунтям для подальшого вивчення причин виникнення труднощів у спілкуванні та механізмів їх подолання.

Разом з тим, недостатньо вивченими залишаються психологічні умови подолання комунікативних бар'єрів саме у навчально-виховному процесі, зокрема серед учнів-мігрантів, які навчаються в мультикультурному середовищі сучасної Німеччини. Ця категорія дітей перебуває у складній ситуації адаптації до нової мовної, культурної та освітньої реальності, що часто супроводжується відчуттям соціальної ізоляції та психологічною напругою.

Отже, соціальна значущість проблеми, потреба в її практичному розв'язанні та недостатня наукова розробленість питань, пов'язаних із подоланням комунікативних бар'єрів у учнів-мігрантів, зумовили вибір теми нашого дослідження: «Психологічні умови подолання комунікативних бар'єрів у учнів-мігрантів (на прикладі землі Північний Рейн-Вестфалія, Німеччина)».

Об'єктом дослідження є комунікативні бар'єри учнів-мігрантів.

Предметом дослідження є психологічні умови, що забезпечують ефективне подолання комунікативних бар'єрів у учнів-мігрантів у мультикультурному освітньому середовищі.

Метою дослідження є виявлення особливостей і чинників виникнення комунікативних бар'єрів та розробка і апробація психолого-педагогічних умов їх подолання .

Гіпотезою дослідження є: подолання комунікативних бар'єрів у учнів-мігрантів буде більш успішним за умови цілеспрямованого вивчення емоційних стосунків у навчальному середовищі, особливостей захисних реакцій, рівня розвитку вербальної та невербальної взаємодії, комунікативної активності й толерантності у діалозі, а також урахування внутрішніх установок, переживань і соціальних очікувань учнів.

Відповідно до мети й гіпотези були визначені **такі завдання дослідження**:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до визначення сутності та структури комунікативних бар'єрів в психологічній науці.

2. Визначити психологічні особливості подолання комунікативних бар'єрів у учнів-мігрантів у мультикультурному середовищі.

3. Провести емпіричне дослідження рівня подолання комунікативних бар'єрів у учнів-мігрантів та виявити провідні психологічні умови їх подолання.

4. Розробити й апробувати психокорекційну програму подолання комунікативних бар'єрів у учнів-мігрантів.

Теоретико-методологічною основою дослідження є синтез ідей психології та педагогіки у таких напрямках: розвиток особистості й її формування в процесі діяльності (І. Бех, Г. Костюк, С. Максименко, В. Панок, Т. Титаренко, О. Кононко, Н. Чепелева та ін.); уявлення про особистість як суб'єкта активності, дослідження проблеми «Я-концепції» (І. Бех, Т. Титаренко, Н. Пов'якель, С. Максименко, В. Панок, Л. Орбан-Лембрик, О. Єрмоленко); дослідження психічних станів особистості в ситуаціях спілкування (Н. Пов'якель, І. Булах, О. Кононко, Л. Орбан-Лембрик, Т. Яценко); розробки у галузі практичної психології та психодіагностики (Л. Бурлачук, В. Семиченко, Н. Чепелева, О. Єрмоленко, О. Вознесенська); теоретичні й методичні основи соціально-психологічного тренінгу (Т. Яценко, Н. Пов'якель, І. Булах, Л. Орбан-Лембрик, О. Кононко, С. Максименко, В. Панок та ін.).

У роботі використані такі **методи дослідження**: 1) теоретичні: аналіз, узагальнення, психолого-педагогічної літератури з проблеми, вивчення й узагальнення досвіду взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу; 2) емпіричні: анкетування, метод незакінчених речень, опитувальники; 3) методи математичної обробки експериментальних даних (χ^2 -критерій для порівняння розподілів номінальних даних).

Базою практики став Ресурсний інформаційно-консультативний центр психологічної підтримки Хмельницького національного університету. Польове дослідження проводилося на базі Gymnasien Essen - Überraubr (м. Ессен, Німеччина). Дослідження тривало протягом одного місяця та

проходило у три етапи. У вибірку дослідження увійшли 44 респонденти, серед яких — 32 учня (юнаки та юнки, які навчаються в інтеграційних класах) та 12 учителів.

Практичне значення дослідження полягає у розробці та впровадженні програми психологічної підтримки учнів-мігрантів, спрямованої на попередження й подолання комунікативних бар'єрів у процесі навчання. Запропонована програма може бути використана педагогами, шкільними психологами та соціальними працівниками освітніх закладів для створення сприятливого комунікативного середовища, що сприятиме особистісному розвитку учнів, соціальній інтеграції, підвищенню ефективності навчально-виховного процесу.

Апробація дослідження: окремі частини роботи були темами доповідей на конференціях. За результатами магістерської роботи опубліковано такі статті: Матохнюк Л., Авраменко Н. Психологічні особливості прояву комунікативних бар'єрів учнів-мігрантів // Журнал «Наукові інновації та передові технології» Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка». – 2025. – №11(51) – С. 1665-1667 .

Авраменко Н. Поняття та структура комунікативних бар'єрів у психологічній науці Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія «Психологічні науки» / Гол. ред. проф. Вікторія Оверчук. Вінниця : Вид-во ДонНУ ім.Василя Стуса, 2024.Випуск 1(6).с. 68-73.

Авраменко Н. освітнє та соціокультурне середовище землі Північна Рейн-Вестфалія як чинник виникнення комунікативних бар'єрів

Структура роботи: робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ БАР'ЄРІВ У УЧНІВ-МІГРАНТІВ

1.1. Поняття та структура комунікативних бар'єрів у психологічній науці

Ефективна комунікація є необхідною умовою функціонування будь-якої соціальної системи, зокрема й освітньої. У шкільному середовищі вона набуває особливого значення, адже учасниками навчально-виховного процесу виступають діти, педагоги, адміністрація, батьки — тобто представники різних вікових груп, культур і соціальних позицій, між якими постійно відбувається інформаційна взаємодія. Від якості цієї взаємодії залежить психологічний клімат у навчальному закладі, рівень успішності учнів, емоційна задоволеність та ефективність освітнього процесу загалом.

Проте на практиці створення ефективної, гнучкої та надійної системи комунікацій залишається складним завданням. Зокрема, у мультикультурному середовищі, де навчаються учні-мігранти, часто виникають додаткові труднощі, пов'язані з мовними, культурними та психологічними бар'єрами. Ці фактори можуть суттєво ускладнювати процес взаєморозуміння, обмін інформацією та соціальну інтеграцію дитини у новому середовищі.

Комунікація у найзагальнішому розумінні — це процес обміну інформацією, ідеями, почуттями та досвідом між людьми. Вона може здійснюватися у вербальній (усній і письмовій) та невербальній (жести, міміка, інтонація, пози) формах. Усні комунікації (розмова віч-на-віч, групові дискусії, бесіди, телефонні розмови тощо) мають перевагу завдяки можливості миттєвого зворотного зв'язку, уточнення змісту висловлювань і створення більш емоційного контакту між співрозмовниками. Водночас недоліком усної комунікації може бути суб'єктивність сприйняття, неуважність, неправильне розуміння сказаного або недостатній час для обдуманого відповіді.

Комунікація — це складний багаторівневий процес, який включає низку взаємопов'язаних етапів: створення повідомлення, його передавання, сприймання, інтерпретацію та зворотний зв'язок. Кожен з цих етапів є критично важливим для досягнення взаєморозуміння. Успіх комунікації залежить від того, наскільки точно відправник передає власні думки і почуття, а одержувач адекватно їх сприймає та інтерпретує.

У контексті психологічної науки комунікацію розглядають не лише як процес обміну інформацією, а й як форму міжособистісної взаємодії, у якій відображаються індивідуально-психологічні особливості, рівень культури спілкування, емоційна зрілість та соціальний досвід учасників. Саме тому порушення у комунікативному процесі можуть виникати на різних рівнях — когнітивному, емоційному, поведінковому — і проявлятися у вигляді комунікативних бар'єрів.

Особливо гостро проблема комунікативних бар'єрів постає у дітей-мігрантів, для яких процес спілкування у новій культурі супроводжується додатковими труднощами: мовною невпевненістю, страхом помилки, відчуттям ізоляції або неприйняття. Такі бар'єри не лише ускладнюють освітню взаємодію, але й впливають на психологічний комфорт дитини, її самооцінку, мотивацію до навчання та успішність соціальної адаптації.

Таким чином, розуміння сутності, структури та механізмів виникнення комунікативних бар'єрів є теоретично важливою передумовою для розроблення ефективних психологічних умов їх подолання у процесі навчання й виховання учнів-мігрантів у мультикультурному середовищі.

Слід зазначити, що проблема бар'єрів у педагогічній взаємодії, попри свою актуальність, не належить до достатньо вивчених у сучасній педагогічній науці. Дослідники пропонують різні підходи до розуміння природи, сутності, функцій і типології бар'єрів. У низці наукових праць ці погляди частково збігаються, проте нерідко мають суперечливий характер, що свідчить про багатовимірність і складність цього феномену.

Залежно від теоретико-методологічного підходу, вчені розглядають бар'єри як психологічні, педагогічні, соціальні чи комунікативні явища. Аналіз українських досліджень засвідчує, що більшість авторів розкривають сутність поняття «педагогічний бар'єр» через його психологічне осмислення.

Так, В. Володимиров у своїй праці «Особливості виникнення та подолання психологічних бар'єрів у викладачів вищої школи в процесі використання інформаційно-комунікативних технологій» (2005) наголошує на ролі внутрішніх психологічних механізмів, які можуть перешкоджати ефективному використанню інноваційних форм навчання [31, с.87].

У подібному руслі виконані дослідження Є. Калюжної («Психологічні механізми особистісної тривожності у підлітковому віці»), І. Мазохи («Психологічні детермінанти агресивності особистості (на матеріалі студентів вищого педагогічного навчального закладу)»), А. Массанова («Психологічні бар'єри в професійному самовизначенні особистості»). Усі вони наближають науковців до розуміння сутності бар'єрів як складних суб'єктивно-психологічних утворень, які проявляються у вигляді негативних емоцій, внутрішніх конфліктів, когнітивних обмежень і поведінкових труднощів.

Так, О. Барвенко трактує бар'єр як *«складне суб'єктивне психологічне явище, що виявляється негативними емоціями, які обмежують пізнавальні можливості індивіда та ускладнюють ефективний перебіг навчального процесу»* [54, с.119]. А. Пилипенко розглядає бар'єри як *«особливості психіки того, хто навчається, котрі, якщо їх ігнорувати, неминуче перешкоджають формуванню продуктивних розумових моделей»* [9, с.67]. Н. Губарева підкреслює, що бар'єри — це *«перешкоди, які блокують актуалізацію сформованих умінь і не дають можливості застосовувати їх у подальшій навчальній та життєвій діяльності»* [12, с.33]. Б. Кедров вважає бар'єри *«розумовими труднощами, що виникають на шляху пізнавальної діяльності людини»* [36, с.43].

Узагальнюючи наукові підходи, можна стверджувати, що поняття «бар'єр» у педагогічному контексті розуміється як перешкода або обмеження, що заважає реалізації навчального чи комунікативного процесу, знижує його ефективність, стримує розвиток особистості або ускладнює взаємодію між учасниками освітнього середовища. Традиційно його пов'язують із поняттями *опору*, *гальмування*, *заборони*, *блокування* — явищ, які мають стримувальний або дезорганізуючий характер [3, с.45].

Аналіз праць українських науковців дозволяє класифікувати бар'єри, що виникають у педагогічному процесі, за такими групами:

- пізнавальні бар'єри (Н. Мараховська, А. Пилипенко, Н. Черненко);
- бар'єри інноваційної професійної діяльності вчителя (Ф. Вафін, О. Сафіна, Н. Чинкіна);
- бар'єри у процесі засвоєння навчального предмета (О. Барвенко, Т. Вербицька, Н. Губарева);
- бар'єри спілкування (Н. Волкова);
- бар'єри навчальної діяльності студентів (О. Худобіна).

Попри різноманітність підходів, саме комунікативні бар'єри є найбільш дослідженими, адже вони безпосередньо впливають на якість взаємодії між учасниками освітнього процесу. Водночас більшість досліджень зосереджені переважно на психологічних аспектах цього явища, тоді як педагогічний вимір — особливо у контексті мультикультурної освіти — розкритий недостатньо.

Важливий внесок у педагогічне осмислення феномену зробила Л. Ярославська, яка у своїй праці *«Дидактичні умови подолання педагогічних бар'єрів у процесі навчального співробітництва викладачів і студентів»* (2010) уперше ввела в науковий обіг термін *«педагогічний бар'єр»*, визначивши його як складне багатоаспектне явище, зумовлене внутрішніми та зовнішніми чинниками, притаманне всім суб'єктам навчально-виховного процесу, яке ускладнює або знижує його ефективність [60, с.97].

У контексті нашого дослідження особливого значення набувають саме комунікативні бар'єри учнів-мігрантів, адже вони є поєднанням як педагогічних, так і психологічних чинників. Їх подолання вимагає не лише мовної підтримки, а й створення сприятливого психологічного клімату, розвитку емпатії, толерантності й позитивного емоційного контакту між учнями різного культурного походження.

Науковці (Н. Волкова, Б. Паригін, К. Роджерс, Г. Гібш, Є. Цуканова та ін.) виділяють кілька основних типів комунікативних бар'єрів, які найбільш чітко проявляються у міжкультурному спілкуванні школярів-мігрантів. До них належать мовний, когнітивний, емоційний, соціокультурний та особистісний бар'єри.

1. Мовний бар'єр: Найбільш очевидним і поширеним серед учнів-мігрантів є мовний бар'єр, який проявляється у труднощах розуміння й відтворення іноземної мови навчання. Для дітей, які прибули до Німеччини з інших країн, особливо у землю Північний Рейн-Вестфалія, характерними є: обмежений словниковий запас німецької мови; нерозуміння навчальних інструкцій або усних пояснень учителя; страх помилитися у мовленні, що породжує тривогу та уникаючу поведінку. Мовний бар'єр часто знижує самооцінку учня, блокує його активність у класі та створює передумови для соціальної ізоляції. Як зазначає Г. Андреева, комунікативна некомпетентність у подібних ситуаціях провокує психологічне відчуження, що може перерости у стійкий бар'єр спілкування [7, с.45].

2. Когнітивний бар'єр: пов'язаний із сприйняттям, розумінням та інтерпретацією інформації, коли учень через відмінності у навчальних традиціях, формах мислення чи логічних конструкціях не може повноцінно засвоїти матеріал. Учні-мігранти, які здобували освіту в іншій системі, часто стикаються з труднощами адаптації до нових навчальних форматів, типів завдань і способів оцінювання. Це створює відчуття неуспішності та викликає психологічний дискомфорт, який ускладнює навчальну мотивацію.

3. Емоційний бар'єри проявляються у станах страху, тривоги, невпевненості, емоційного напруження, які заважають ефективному спілкуванню.

Для учнів-мігрантів ці переживання часто пов'язані з адаптацією до нової культури, невпевненістю у власних можливостях, побоюванням бути неприйнятним колективом або вчителем.

Як зазначає К. Роджерс, будь-яке спілкування, у якому людина не відчуває емоційної безпеки, перетворюється на джерело внутрішнього конфлікту, що знижує ефективність комунікації [19, с.102].

4. Соціокультурний бар'єр виникає через розбіжності у культурних нормах, цінностях, моделях поведінки та сприйняття світу.

Учні-мігранти приїжджають до німецьких шкіл із різних культурних контекстів — Близького Сходу, Африки, Східної Європи, Азії. Їхні уявлення про авторитет учителя, способи вираження емоцій, міжособистісну дистанцію чи участь у дискусіях можуть істотно відрізнятись від місцевих. Це часто стає причиною непорозуміння, стереотипів або соціального виключення, що з часом трансформується у стійкий бар'єр між учнем та шкільним середовищем.

5. Особистісний бар'єри пов'язані з індивідуально-психологічними особливостями учнів, такими як низька самооцінка, замкненість, відсутність упевненості у власних силах, попередній досвід травматичного спілкування тощо. У багатьох учнів-мігрантів такі бар'єри посилюються наслідками еміграційного стресу, втратою звичного соціального оточення, мовної ідентичності чи статусу. Як наслідок, формується внутрішня установка на уникнення спілкування, що стає головною перешкодою у навчальній і соціальній інтеграції.

Таким чином, комунікативні бар'єри учнів-мігрантів мають комплексний характер, поєднуючи когнітивні, емоційні, соціокультурні та особистісні чинники. Їх подолання можливе лише за умови створення сприятливого психологічного середовища, де панують довіра, підтримка,

толерантність та емпатія. Саме ці умови становлять психологічну основу ефективної інтеграції дітей-мігрантів у мультикультурне освітнє середовище землі Північний Рейн-Вестфалія.

Педагогічне спілкування у мультикультурному шкільному середовищі виступає не лише професійною, а й морально-етичною категорією, що вимагає від учителя високого рівня комунікативної компетентності, емпатії та педагогічної мудрості. Особливо це стосується роботи з учнями-мігрантами, для яких процес взаємодії з педагогом є ключовим чинником успішної адаптації та подолання комунікативних труднощів.

Професійне педагогічне спілкування — це цілеспрямована взаємодія між учителем та учнями, батьками, колегами, яка сприяє створенню сприятливого психологічного клімату та забезпечує ефективну комунікацію у навчальному процесі. Воно виконує не лише інформаційну, а й виховну, емоційно-підтримувальну функцію, допомагає учням засвоювати культурні цінності, розвивати мовну компетентність та формувати позитивну «Я-концепцію».

На противагу цьому, непрофесійне або неетичне педагогічне спілкування породжує у дітей страх, емоційну напругу, невпевненість у собі, що для учнів-мігрантів може стати серйозним комунікативним бар'єром. Такі бар'єри проявляються у зниженні активності на уроці, небажанні спілкуватися, униканні навчальних завдань, втраті інтересу до навчання і навіть у формуванні негативного ставлення до школи загалом.

Ефективне спілкування педагога з учнями-мігрантами має ґрунтуватися на суб'єкт-суб'єктних взаєминах, які передбачають рівність психологічних позицій, взаємну повагу, довіру та готовність до діалогу. Такий підхід дає змогу учневі відчувати себе значущим, прийнятим і почутим, що суттєво знижує тривожність і сприяє відкритості у спілкуванні.

Культура педагогічного спілкування полягає у здатності вчителя не лише передавати знання, а й розуміти емоційні стани, мотиви та потреби дитини. Учитель, який володіє емпатією, толерантністю і комунікативною

гнучкістю, стає для учня-мігранта посередником між його попереднім культурним досвідом і новим соціальним середовищем.

Оптимальне педагогічне спілкування поєднує три аспекти:

- комунікативний — обмін інформацією та ставленнями;
- перцептивний — пізнання особистості учня, його емоційного стану;
- інтерактивний — організація взаємодії, співробітництва і співтворчості.

Залежно від стилю спілкування, учитель може обрати функціонально-рольовий або особистісно-орієнтований тип взаємодії. У контексті роботи з учнями-мігрантами ефективним є саме особистісно-орієнтоване спілкування, оскільки воно сприяє розвитку особистості, формуванню довіри, зниженню емоційних бар'єрів та створенню відчуття психологічної безпеки.

Учитель, налаштований на такий тип комунікації, виявляє відкритість, доступність, справедливість, емпатійність, надає дітям можливість висловлювати свої думки, проявляти емоції та ініціативу. Саме ці якості педагога допомагають подолати внутрішню замкненість, невпевненість і мовні труднощі, які часто супроводжують учнів-мігрантів у новому культурному просторі.

1.2. Психологічні особливості виникнення комунікативних бар'єрів в учнів-мігрантів

У сучасному освітньому просторі все частіше виникає необхідність інтеграції дітей-мігрантів у нове соціокультурне середовище. Такий процес передбачає не лише опанування нової мови, а й адаптацію до нової системи цінностей, норм поведінки, міжособистісних відносин. Психологічна складність цього процесу часто проявляється у формуванні комунікативних бар'єрів, які стають серйозною перешкодою для ефективної взаємодії учня з педагогами та однолітками.

Комунікативні бар'єри учнів-мігрантів можна розглядати як систему внутрішніх і зовнішніх труднощів у процесі міжособистісного спілкування, що зумовлені мовними, культурними, емоційними, когнітивними та соціально-психологічними чинниками [12, с.54]. За визначенням Л. Орбан-Лембрик, комунікативний бар'єр — це “психологічна або соціальна перешкода, яка ускладнює процес обміну інформацією між людьми, що належать до різних соціокультурних груп” [28, с.117].

Психологічні детермінанти комунікативних бар'єрів: серед основних психологічних чинників, що сприяють виникненню бар'єрів у спілкуванні мігрантів, науковці (Л. Виготський, Г. Костюк, Л. Божович) виділяють такі:

1. Мовно-культурна невідповідність. Недостатнє володіння мовою країни перебування є однією з головних причин комунікативних ускладнень. Дитина не лише має труднощі з вербальним самовираженням, а й стикається з труднощами у розумінні підтекстів, ідіом, емоційних відтінків мови [24, с.62]. Як зазначає О. Семенова, мовний бар'єр у дітей-мігрантів часто набуває психологічного характеру, породжуючи почуття невпевненості, страху помилки, замкненості [31, с.84].

2. Культурна дезорієнтація. Учень-мігрант нерідко опиняється у ситуації, де прийняті раніше соціальні норми та моделі поведінки не відповідають новому середовищу. Це спричинює “ефект культурного шоку”, що веде до внутрішнього конфлікту між звичними і новими цінностями [17, с.43]. Така дезорієнтація може проявлятися у відчутті відчуженості, втрати ідентичності, зниженні самооцінки.

3. Емоційно-тривожний стан. Адаптаційний період часто супроводжується високим рівнем тривожності, який блокує здатність до комунікації. За спостереженнями І. Кондакова, емоційне напруження у дітей-мігрантів може виявлятися через уникання контактів, мовчазність, замкненість, або навпаки — агресивність і конфліктність у поведінці [22, с.59].

4. Проблеми соціальної ідентифікації. У процесі адаптації дитина прагне знайти своє місце в новому колективі. Проте відмінності у мові, зовнішності, релігії чи культурних звичаях часто стають основою для стереотипізації чи навіть дискримінації. Це формує у дитини внутрішній бар'єр самоприйняття — вона починає уникати контактів, аби не зазнавати оцінювання чи критики [30, с.78].

Психологічний механізм формування бар'єрів

Механізм формування комунікативних бар'єрів у дітей-мігрантів має поетапний характер. Спочатку дитина стикається з об'єктивними труднощами (мовними, культурними, когнітивними), які викликають емоційне напруження. У результаті формується суб'єктивне відчуття ізольованості, що підсилює внутрішню тривожність і веде до зниження комунікативної активності. Як зазначає Г. Андреева, у такій ситуації спрацьовує механізм психологічного захисту — “уникнення спілкування” [9, с.65].

З часом цей механізм може перерости у стійкий комунікативний бар'єр, який проявляється у трьох основних формах:

- мовний бар'єр (невміння або страх говорити новою мовою);
- емоційно-поведінковий бар'єр (замкненість, сором'язливість, уникання контактів);
- соціально-культурний бар'єр (неприйняття нових соціальних норм, труднощі у взаємодії з колективом) [19, с.101].

Роль педагога у подоланні психологічних бар'єрів

Учитель відіграє ключову роль у зниженні рівня комунікативної тривожності учнів-мігрантів. Як зазначає Н. Волкова, “педагогічне спілкування має стати засобом емоційної підтримки, адаптації та розвитку дитини у міжкультурному середовищі” [26, с.213]. Тепла атмосфера довіри, визнання індивідуальності учня, позитивне підкріплення його успіхів сприяють формуванню впевненості у власних силах і поступовому подоланню бар'єрів.

Психологічна підтримка з боку педагога полягає у:

- формуванні емоційної безпеки в класі;
- залученні учня до спільної діяльності з однолітками;
- використанні інтерактивних методів навчання;
- заохоченні до мовленнєвої активності без страху помилки;
- розвитку толерантного міжкультурного діалогу.

Таким чином, розвиток комунікативних бар'єрів у дітей-мігрантів має багаторівневу психологічну природу, зумовлену як внутрішніми емоційно-когнітивними процесами, так і зовнішніми соціально-культурними факторами. Подолання цих бар'єрів можливе лише за умови створення педагогом підтримувального середовища, орієнтованого на довіру, повагу і визнання культурної різноманітності.

Взаємозв'язок між типами комунікативних бар'єрів, психологічними проявами у учнів-мігрантів, їх наслідками для навчального процесу та конкретними умовами, які сприяють подоланню бар'єрів представлено в таблиці 1.1. Він може слугувати як інструмент для планування психолого-педагогічної підтримки у мультикультурному класі, наприклад у школах землі Північний Рейн-Вестфалія.

Таблиця 1.1.

**Взаємозв'язок між типами комунікативних бар'єрів,
психологічними проявами у учнів-мігрантів, їх наслідками для
навчального процесу та конкретними умовами**

Тип комунікативного бар'єру	Психологічні прояви у учнів-мігрантів	Можливі наслідки для навчальної діяльності	Психологічні умови подолання бар'єру
Мовний бар'єр	Невпевненість у мовленні, страх помилки, обмежений словниковий запас, нерозуміння інструкцій	Зниження активності на уроці, уникання усного спілкування, формування мовної пасивності	Використання інтерактивних методів навчання, поступове залучення до усного мовлення, створення безпечного середовища для помилок, підтримка однолітків і педагога
Когнітивний бар'єр	Труднощі у сприйнятті та	Невірне виконання завдань, затримка	Диференційований підхід, наочні матеріали,

Тип комунікативного бар'єру	Психологічні прояви у учнів-мігрантів	Можливі наслідки для навчальної діяльності	Психологічні умови подолання бар'єру
	обробці нової інформації, плутанина у логічних схемах, нерозуміння навчальних завдань	в навчанні, зниження мотивації	роз'яснення завдань у доступній формі, підтримка самостійного мислення та розуміння
Емоційний бар'єр	Тривожність, страх соціальної оцінки, замкненість, агресивні реакції	Втрата інтересу до навчання, конфлікти з учителями та однолітками, ізоляція у класі	Формування емоційної безпеки, підтримка довіри, застосування методів релаксації, індивідуальна психологічна підтримка, позитивне підкріплення успіхів
Соціокультурний бар'єр	Відчуття культурної дезорієнтації, страх неприйняття, невпевненість у соціальному середовищі	Труднощі у інтеграції до колективу, формування стійких стереотипів, уникання групових завдань	Впровадження міжкультурних ігор і дискусій, ознайомлення з місцевими традиціями, стимулювання взаємодії з однолітками, розвиток толерантності та емпатії
Особистісний бар'єр	Низька самооцінка, замкненість, невміння висловлювати емоції, попередній негативний досвід спілкування	Уникнення ініціативи, зниження самостійності, формування стійкого відчуття відчуженості	Психологічна підтримка, розвиток соціальних і комунікативних навичок, індивідуальні консультації, стимулювання активності та самовираження, заохочення самостійного прийняття рішень

Аналіз психологічних особливостей розвитку комунікативних бар'єрів у учнів-мігрантів показує, що їх формування є багаторівневим процесом, який визначається комплексом мовних, культурних, когнітивних, емоційних та соціально-психологічних чинників. В умовах навчального середовища, особливо в мультикультурних класах, учні-мігранти стикаються з труднощами у сприйнятті інформації, адекватному висловленні думок, емоційною регуляцією та соціальною інтеграцією, що проявляється у вигляді тривожності, замкненості, невпевненості та страху соціальної оцінки.

Формування комунікативних бар'єрів у дітей-мігрантів відбувається за певною закономірністю: спочатку виникають об'єктивні труднощі — мовні та когнітивні; потім з'являється емоційне напруження та невпевненість; у подальшому розвивається соціальна ізоляція та зниження активності у навчальному процесі. Якщо не вживати системних педагогічних і психологічних заходів, ці бар'єри можуть стати стійкими та негативно впливати на мотивацію, успішність та інтеграцію учнів у шкільне середовище.

Подолання комунікативних бар'єрів потребує цілеспрямованого створення психологічно сприятливого середовища, яке включає:

1. Емоційну підтримку — формування довіри, безпечної атмосфери, позитивного зворотного зв'язку, індивідуальна допомога у подоланні страху та невпевненості.
2. Мовну та когнітивну адаптацію — використання інтерактивних методів навчання, наочних матеріалів, диференційованих завдань, стимулювання усного мовлення та самостійного мислення.
3. Соціокультурну інтеграцію — ознайомлення учнів з культурою приймаючої спільноти, організація міжкультурних дискусій та ігор, розвиток емпатії, толерантності та навичок взаємодії з однолітками.
4. Особистісний розвиток — підтримка самостійності, активності та самовираження, розвиток соціальних і комунікативних навичок, заохочення ініціативи та відповідальності за власний навчальний процес.

Таким чином, комунікативні бар'єри у учнів-мігрантів не слід розглядати лише як проблеми адаптації або мовного невміння, а як психолого-педагогічний феномен, який формується у взаємодії внутрішніх особистісних особливостей і зовнішніх соціокультурних умов. Високоєфективне педагогічне спілкування, яке ґрунтується на суб'єкт-суб'єктних стосунках, емпатії, взаємній довірі та індивідуальному підході, є ключовим механізмом подолання цих бар'єрів.

Реалізація зазначених умов дозволяє:

- забезпечити психоемоційну стабільність учнів-мігрантів;
- підвищити рівень мотивації та активності у навчальній діяльності;
- сприяти формуванню комунікативних та соціальних навичок, необхідних для інтеграції у мультикультурне шкільне середовище;
- зменшити ризик виникнення тривожності, соціальної ізоляції та стійкої пасивності у навчанні.

Отже, ефективне подолання комунікативних бар'єрів у учнів-мігрантів є комплексним процесом, який потребує поєднання педагогічних, психологічних та соціокультурних підходів. Його реалізація забезпечує не лише успішну інтеграцію дитини у навчальний колектив, а й формування гармонійного особистісного розвитку та активної життєвої позиції.

1.3 Зарубіжні та вітчизняні підходи до проблеми соціально-комунікативної адаптації мігрантів

У зарубіжній науковій літературі питання адаптації мігрантів часто розглядається через призму акультурації, міжкультурної комунікації та інтеграції у приймаюче суспільство. Наприклад в аналізі агентно-базованої моделі акультурації автори показали, що темпи прийому мігрантів і культурна толерантність приймаючого суспільства впливають на стратегії адаптації — від інтеграції до маргіналізації.

В дослідженні цифрово-опосередкованої акультурації розглядається, як використання онлайн-зв'язків, соціальних мереж і мобільних технологій впливає на процеси адаптації мігрантів, зокрема у частині комунікативного включення.

У французькому дослідженні з міжкультурної комунікації зазначено, що традиційні державні моделі інтеграції (наприклад, «республіканська модель») мають обмеження, і пропонується критичний підхід до комунікативної соціалізації мігрантів, що враховує їхню культурну ідентичність і комунікативні практики. [OpenEdition Journals](#)

Ці підходи підкреслюють важливість комунікативної компетентності, культурного діалогу, володіння мовою приймаючої країни та активного участі мігрантів у комунікаційних мережах приймаючого суспільства.

В українському контексті питання соціально-психологічної та соціокультурної адаптації мігрантів також активно досліджується у статті про підходи до дослідження адаптації етнічних мігрантів де здійснено порівняльний аналіз концепцій адаптації та розглядаються такі стратегії, як асиміляція, ізоляція, інтеграція; дослідження освітніх та трудових мігрантів у українському суспільстві аналізує соціокультурні, мовні та інтеграційні установки, зокрема ставлення до інтеграції як до процесу встановлення точок «соприкоснення» між культурою походження та культурою приймаючого суспільства; у дослідженні дітей-мігрантів старшого шкільного віку проаналізовано особливості соціокультурної адаптації у двомовних сім'ях: встановлено, що низький мовний рівень державної мови та недостатнє знання культури країни перебування створюють комунікативні та емоційні труднощі.

Ці вітчизняні підходи акцентують увагу на мовному компоненті, культурній дистанції, настроях на інтеграцію, а також на взаємозв'язку між комунікативною компетентністю і процесом адаптації.

Узагальнюючи, можна виділити такі ключові моменти:

- Зарубіжні підходи більше звертаються до комунікативної інтеграції, культурного діалогу, участі мігрантів у приймаючому суспільстві через комунікацію, мовну компетентність і нові технології.
- Вітчизняні підходи часто зосереджуються на мовно-соціокультурному аспекті, адаптації в освітній чи трудовій сфері, відношенні мігрантів до інтеграції та їхнім внутрішнім установкам.
- Обидва підходи визнають, що мовна компетентність та комунікативна компетентність є критичними чинниками успішної адаптації. Наприклад, у дослідженні дітей-мігрантів зазначено, що недостатнє

володіння мовою країни перебування спричинює комунікативні та емоційні бар'єри.

- Також актуальною є тема культурної дистанції/шоку: дослідження показують, що розбіжності в культурних цінностях, формах комунікації, мовній поведінці створюють бар'єри в міжособистісній взаємодії.

- Комунікативна адаптація не є лише пасивним процесом «пристосування», а передбачає взаємну участь мігрантів і приймаючого суспільства — діалог, прийняття, активність.

- Навіть із гарною мовною підготовкою, без комунікативної підтримки, толерантного середовища і міжкультурної готовності приймаючого суспільства, процес адаптації може бути затриманий або неповноцінним.

Для учнів-мігрантів, які навчаються у школах приймаючої країни (наприклад, у землі Північний Рейн-Вестфалія), даний аналіз означає, що освітня стратегія повинна включати відкриту комунікацію, розвиток міжкультурної компетентності, підтримку мовленнєвої активності. Необхідно враховувати як внутрішні (мотиваційні, когнітивні, емоційні) чинники, так і зовнішні (мовна політика, взаємодія з однолітками, культурний контекст) у процесі адаптації. Педагогічна і соціальна підтримка має бути комунікативно орієнтованою — не тільки викладання мови або культури, а стимулювання спілкування, діалогу, активності, спільної діяльності між учнями мігрантами і місцевими.

Як видно з аналізу наукових джерел, як українських, так і зарубіжних, продемонстрованих в таблиці, соціально-комунікативна адаптація мігрантів є багатограним і комплексним процесом, який залежить від взаємодії особистісних, соціально-психологічних та освітніх чинників. Зарубіжні дослідження (Schachner M.K., Frame A., Carrión-Martínez J.J. та ін.) акцентують увагу на ролі комунікативної компетентності, мовної готовності, соціокультурної медіації та активної підтримки з боку приймаючого

суспільства як ключових чинників успішної інтеграції мігрантів у школах і громадах. Вони підкреслюють необхідність врахування культурної ідентичності та психологічного благополуччя мігрантів, оскільки саме ці чинники визначають рівень ефективності соціально-комунікативного функціонування в новому середовищі.

Вітчизняні дослідження (Черезова І.О., Бондар Г., Литвиненко А., Теренко О. та ін.) акцентують на розвитку комунікативної та міжкультурної компетентності, підготовці педагогів до роботи з учнями-мігрантами та формуванні сприятливого психологічного середовища у навчальних закладах. Особливу увагу приділено освітнім і психолого-педагогічним аспектам адаптації, зокрема через міжкультурне навчання та індивідуалізовану підтримку. Таким чином, у науковій літературі виявлено синергію підходів (табл. 1.2).

Таблиця 1.2.

**Основні підходи до соціально-комунікативної адаптації мігрантів:
автори, ключові концепції, практичні висновки**

Автор(и) та країна	Ключова концепція / підхід	Практичні висновки для адаптації мігрантів
Kristina Kovaitė, Mariia Kononets, Olena Vynoslavka та ін. (Литва / Україна) — «Creative communication in the socio-psychological context: driving and hindering factors of the acculturation of Ukrainian migrants» (2025) journals.vilniustech.lt+1	Акцент на комунікаційних і психологічних чинниках акультурації (зокрема комунікативна компетентність)	Комунікативні навички і мотивація виступають ресурсом для адаптації, зовнішня підтримка (сім'я, інститути) підсилює успіх адаптації
Joana Neto & Félix Neto (Португалія) — «Acculturation and adaptation of international students at Portuguese universities» (2025) ojs.acad-pub.com	Підхід акультурації, соціально-культурної та психологічної адаптації студентів-мігрантів	Потреба зменшення труднощів соціокультурної адаптації, бо саме вони опосередковують вплив дискримінації на психологічне благополуччя
Alexander Frame (Франція) — «Rethinking migrant socialisation in the light of critical intercultural communication» (2019) openedition Journals	Критичний міжкультурний підхід до інтеграції мігрантів	Необхідність врахування культурної ідентичності мігрантів, активної ролі приймаючого суспільства, а не лише мовної адаптації
Vita Hamaniuk, Valentyna Karpiuk, Iryna Shumilina, Viktoriia Ustinova	Підхід інтеркультурної компетентності в освіті	Розвиток інтеркультурної компетентності як важливої

Автор(и) та країна	Ключова концепція / підхід	Практичні висновки для адаптації мігрантів
(Україна) — «The concept of “intercultural competence” in educational and scientific discourses» (2023) acnsci.org		умови комунікаційної адаптації, особливо у мультикультурному освітньому середовищі
Y. Y. Kim (Південна Корея / міжнародно) — «Adaptive Personality, Communication Competence and Psychological Health» immi.se	Інтегративна теорія міжкультурної адаптації: зв'язок особистісної адаптивності, комунікативної компетенції і психологічного здоров'я	Комунікативна компетенція і здатність інтегруватись активізують позитивну адаптацію мігрантів
Dina Kurmanayeva & Gulzhakhan Tazhitova (Казахстан) — «The Socio-Linguistic Adaptation of Migrants: The Case of Oralman Students' Studying in Kazakhstan» (2019) MDPI	Соціолінгвістичний підхід: вивчення мовних і культурних труднощів адаптації мігрантів-студентів	Ефективність адаптації пов'язана з володінням мовою приймаючої країни і здатністю освоїти соціокультурні компоненти комунікативної компетентності

Зарубіжні автори надають практико-орієнтовані моделі інтеграції та акультурації, тоді як українські науковці фокусуються на педагогічних, комунікативних і психологічних механізмах підтримки учнів-мігрантів. Це дозволяє стверджувати, що ефективна соціально-комунікативна адаптація мігрантів можлива за умови комплексної взаємодії між особистісними ресурсами учнів, компетентністю педагогів та сприятливим освітнім середовищем, що враховує культурну специфіку та індивідуальні особливості мігрантів.

Отже результати теоретичного аналізу проблеми комунікативних бар'єрів встановлено, що поняття «*комунікативний бар'єр*» у психологічній науці розглядається як складне багаторівневе соціально-психологічне явище, що виявляється у вигляді перешкод у процесі передачі та сприйняття інформації, ускладнює взаєморозуміння між учасниками комунікативної взаємодії та знижує її ефективність (Андреєва Г.М., 2008; Паригін Б.Д., 2003; Роджерс К., 1994; Шихіреєв Л.В., 2012). До структури комунікативних бар'єрів належать когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти, які

відображають особливості сприйняття, емоційного реагування та дій людини в процесі спілкування.

Виявлено, що розвиток комунікативних бар'єрів у учнів-мігрантів має свої специфічні психологічні особливості, зумовлені поєднанням зовнішніх (мовних, соціокультурних, адаптаційних) і внутрішніх (особистісних, емоційних, мотиваційних) чинників. Для цієї категорії дітей характерним є підвищений рівень тривожності, емоційна нестабільність, труднощі у формуванні адекватної самооцінки, зниження соціальної активності та комунікативної впевненості (Калюжна Є., 2016; Черезова І.О., 2020; Schachner M.K., 2019; Berry J.W., 2006). Наявність цих бар'єрів значною мірою ускладнює процеси соціалізації, засвоєння навчального матеріалу та міжособистісної взаємодії в освітньому середовищі.

Висновки до першого розділу

У межах першого розділу було розглянуто поняття та структуру комунікативних бар'єрів у психологічній науці, з'ясовано, що комунікація є багатовимірним психолого-педагогічним процесом, від ефективності якого залежить успішність взаємодії в освітньому середовищі. Комунікативні бар'єри розглядаються науковцями як перешкоди, що виникають у процесі сприймання, передавання та інтерпретації інформації, й можуть бути зумовлені когнітивними, емоційними, соціокультурними та особистісними факторами.

Особливу складність становлять комунікативні бар'єри учнів-мігрантів, які виникають унаслідок поєднання різних чинників: мовних обмежень, відмінностей у навчальних традиціях, емоційної напруги, культурних розбіжностей та індивідуальних психологічних особливостей дитини, що адаптується до нового середовища. У структурі таких бар'єрів виділено мовний, когнітивний, емоційний, соціокультурний та особистісний компоненти, які взаємодіють і підсилюють один одного.

Комунікативні бар'єри є складним і багаторівневим феноменом, що має значний вплив на якість освітньої взаємодії, особливо у мультикультурних шкільних середовищах. Їх подолання потребує глибокого розуміння психологічної природи бар'єрів, урахування їх типології та створення цілеспрямованих педагогічних умов, які забезпечують довіру, підтримку та ефективний міжкультурний діалог.

Розглядаючи психологічні особливості розвитку комунікативних БАР'ЄРІВ в учнів-мігрантів було встановлено, що ключову роль у формуванні бар'єрів відіграють: – мовно-культурна невідповідність, яка породжує страх помилки, невпевненість і труднощі в усному самовираженні; – культурна дезорієнтація, що спричиняє ефект «культурного шоку» й може призводити до втрати ідентичності, почуття ізольованості та зниження самооцінки; – емоційно-тривожні стани, які блокують комунікативну активність та провокують уникання контактів; – соціальні труднощі ідентифікації, пов'язані зі стереотипізацією, страхом неприйняття та труднощами інтеграції в учнівський колектив.

Таким чином комунікативні бар'єри учнів-мігрантів слід розглядати як важливий психолого-педагогічний феномен, що актуалізує необхідність системної роботи педагогів над формуванням відкритого, толерантного та підтримувального освітнього середовища. Саме такі умови забезпечують успішну соціокультурну адаптацію дитини та створюють сприятливі передумови для її повноцінного особистісного й навчального розвитку.

Проведений аналіз зарубіжних і вітчизняних наукових підходів до проблеми соціально-комунікативної адаптації мігрантів дає підстави стверджувати, що проблема соціально-комунікативної адаптації мігрантів є багатовимірною, охоплює психологічний, соціокультурний, мовний та освітній аспекти й потребує комплексної міждисциплінарної уваги.

Загалом результати теоретичного аналізу свідчать, що успішна соціально-комунікативна адаптація мігрантів можлива лише за умови комплексного підходу, де поєднуються міжнародні практико-орієнтовані

моделі та вітчизняні психолого-педагогічні підходи, спрямовані на підтримку особистості мігранта, його психологічну стабільність, культурну самобутність і комунікативну активність у новому соціальному середовищі.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ УМОВ ПОДОЛАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ БАР'ЄРІВ НА ПРИКЛАДІ ЗЕМЛІ ПІВНІЧНА РЕЙН-ВЕСТФАЛІЯ, НІМЕЧЧИНА

2.1 Освітнє та соціокультурне середовище землі Північна Рейн-Вестфалія як чинник виникнення комунікативних бар'єрів

Мовний бар'єр і культурна дистанція тісно пов'язані між собою. У середовищі NRW багато учнів мають домашню мову, відмінну від німецької (турецька, арабська, українська тощо) — більш ніж половина осіб з міграційним походженням говорять додаткову мову вдома.

У класі, де переважає німецькомовна комунікація, це створює потенціал для неправильної інтерпретації, невпевненості у мовленні, уникання участі — тобто комунікативного бар'єру.

Асиметрія між культурними очікуваннями й академічними нормами. Прибулі учні можуть мати очікування, сформовані у своїй культурі (наприклад, стилі спілкування, роль учителя, групова робота), які не повністю відповідають нормам школи в NRW. Це може призвести до нерозуміння, ізоляції чи втрати мотивації — як показало дослідження батьків турецького походження в NRW, перше покоління батьків стикалося з труднощами навігації у шкільній системі, мовними й культурними перешкодами.

Характеристика освітнього середовища NRW вирізняється диверсифікованістю складу учнів. У NRW спостерігається висока частка учнів з міграційним фоном; наприклад, за 2022/23 н.р. 40 % учнів мали міграційне походження. [edu.cz](https://www.edu.cz) Цей факт сам по собі створює мультикультурне освітнє середовище, де учні-мігранти входять у клас зі збагаченим, але часто гетерогенним лінгвокультурним надбанням.

Структура вступу і класифікації новоприбулих учнів відбувається згідно з положеннями «Rahmenkonzept Beschulung Neuzuwanderung Version 2.0» Міністерства шкіл NRW, новоприбулих дітей вводять через так

звані «вітальні / міжнародні класи» (Willkommens-/Internationale Klassen) перед інтеграцією в звичайні класи. [Bildungsportal NRW+1](#) Такий підхід має позитивні сторони (мовна підтримка), але також створює потенційні комунікативні бар'єри — учні можуть відчувати себе “особливими”, ізольованими або менш інтегрованими у звичайний класний колектив.

Підтримуючі структури та інтеграційні служби. У NRW існує мережа політичних, соціальних і освітніх програм, спрямованих на інтеграцію, наприклад, мережа міграційних служб, консультаційні центри для молоді, підтримка новоприбулих. [Familienportal NRW+1](#) Проте наукові дослідження показують, що навіть при наявності таких структур індивідуальні комунікативні бар'єри можуть залишатись недопрацьованими через мовну, культурну чи соціальну відмінність. [MDPI](#)

Освітня сегрегація та концентрованість мігрантського складу є надзвичайно великою. У школах NRW у певних районах учні з міграційним походженням можуть бути сконцентровані у великій кількості, що веде до меншої лінгвокультурної гетерогенності та, за деякими дослідженнями, до зниження стимулів до співпраці з німецькомовними однолітками. Така концентрація може створювати екологію комунікаційних бар'єрів: менше змінних мовного середовища, менше наявності моделей двомовного спілкування.

Відчуття належності та соціальна ідентичність. У мультикультурному середовищі NRW відчуття належності до класу чи школи може бути менш вираженим у учнів-мігрантів, особливо коли їх статус “новоприбулих” підкреслений окремими заходами чи класами. Це може призвести до соціального дистанціювання, замкненості у спілкуванні, а як наслідок — до формування бар'єрів.

Взаємодія з батьками й сімейна підтримка. Дослідження показують, що участь батьків мігрантів у шкільному житті в NRW часто обмежена через мовні, культурні чи бюрократичні труднощі. Це впливає на комунікацію між

школою, учнями і сім'ями й може збільшувати ризик недостатньої підтримки учня-мігранта.

Земля NRW належить до найбільш мігрантонасичених федеральних земель Німеччини: за даними, понад 40 % учнів мають міграційне походження. У таких умовах освітнє і соціокультурне середовище стає потужним модератором — як фактором підтримки, так і джерелом комунікативних бар'єрів. У роботі розглянуто, як саме виміри освітнього та соціокультурного контексту NRW можуть сприяти формуванню бар'єрів у спілкуванні учнів-мігрантів, з акцентом на ключових механізмах і освітніх практиках. Як свідчать дані таблиці 1 у школах NRW у навчальному році 2024/25 приблизно 44,3 % учнів мають міграційне походження. У 2023/24 н. р. цей показник становив 41,8 %. У 2021/22 н. р. частка учнів із міграційним походженням була 40,0 % (42,7 % в школах загальноосвітніх) в NRW. За даними, удома у людей із міграційним походженням понад 52 % говорять німецькою та іншою мовою, а 18,7 % — жодною німецькою.

Високий відсоток учнів із міграційним походженням означає, що класне середовище є мультикультурним і багатомовним. Це створює як можливості, так і ризики: учні мігранти можуть відчувати більшу культурну дистанцію, мовний бар'єр або недостатню підтримку в адаптації комунікативних навичок.

Велика частка мігрантського фону підкреслює важливість створення сприятливого освітнього середовища (мовна підтримка, міжкультурна взаємодія, інтеграційні програми). Якщо такі умови недостатні — ситуація сприяє розвитку комунікативних бар'єрів (утримання участі, пасивність, невпевненість у спілкуванні).

Статистично значна представницька група з міграційним походженням підсилює важливість мови та культури як чинників: коли вдома використовується не німецька мова (або дві мови), це впливає на мовленнєву компетентність у школі, і як наслідок — можливий бар'єр у комунікації з

учителем чи однокласниками. Результати дослідження учні з міграційним минулим та без нього станом на 2023-2024 роки представлено в рис 2.1.

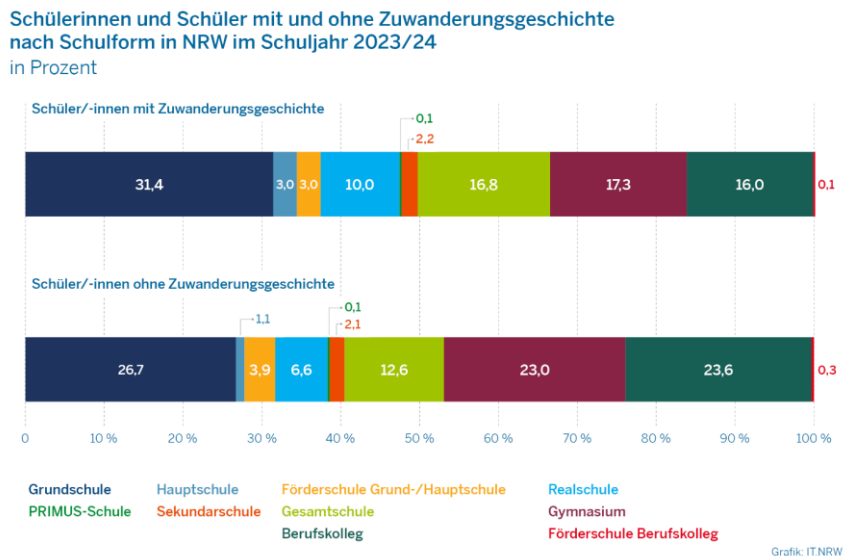

Рис. 2. 1. Результати дослідження учнів з міграційним минулим та без нього станом на 2023-2024 роки

Згідно рис 1. локальна варіабельність частки учнів-мігрантів у різних районах NRW суттєво різниться. У деяких міських районах частка учнів із міграційним походженням перевищує 55 %, тоді як у сільських — 25–30 %. Така географічна нерівномірність підкреслює необхідність диференційованого підходу до організації освітнього процесу та соціокультурної адаптації учнів. В районах із високою концентрацією мігрантів учні можуть відчувати мовні або соціальні бар'єри, що ускладнює інтеграцію та комунікацію з педагогами й однолітками.

На рис 2.2 продемонстровано просторовий розподіл частки учнів із міграційною історією в різних адміністративних районах землі Північний Рейн-Вестфалія (NRW) у 2023/2024 навчальному році. Дані свідчать про значну регіональну варіативність, що виражається як у масштабах окремих міст, так і в порівнянні урбанізованих та сільських територій.

Найвищий показник зафіксовано у місті Вупперталь (58,6%), що належить до густонаселеного й соціально різноманітного Рейнсько-Рурського регіону. Цей макрорегіон у цілому характеризується найбільш

насиченими відтінками на карті, що вказує на високий рівень присутності учнів із міграційним походженням. Аналогічна тенденція простежується в таких великих містах, як Дуйсбург, Есен, Дортмунд, Бохум, Гельзенкірхен та Кельн — економічних і культурних центрах, що традиційно приваблюють сім'ї мігрантів завдяки розвиненій інфраструктурі, ринку праці та наявності підтримувальних соціальних мереж.

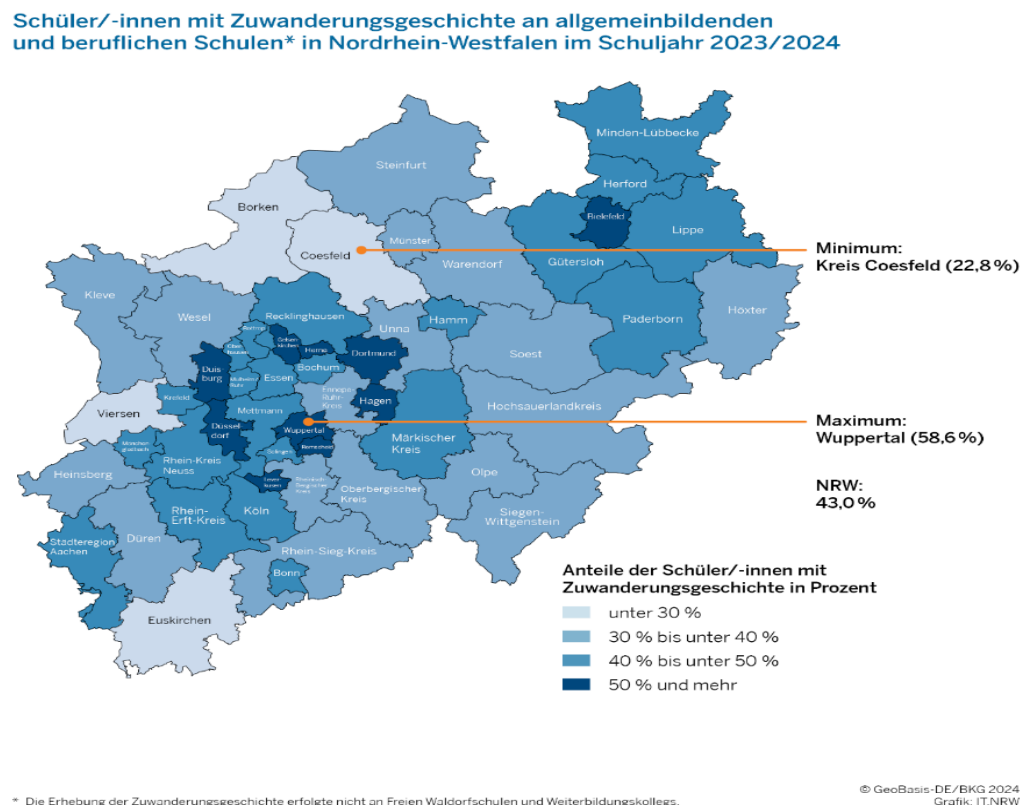

Рис. 2. 2. Частка учнів із міграційною історією в загальноосвітніх і професійних школах Північного Рейну-Вестфалії у 2023/2024 навчальному році

На противагу цьому, найнижча частка учнів з міграційною історією відзначена в районі Кесфельд (22,8%). Світлі відтінки на карті, характерні для більш сільських чи периферійних територій (наприклад, Штайнфурт, Хохзауерланд, Гютерсло), свідчать про їх відносно однорідну соціальну структуру та меншу привабливість для новоприбулих сімей, що може бути

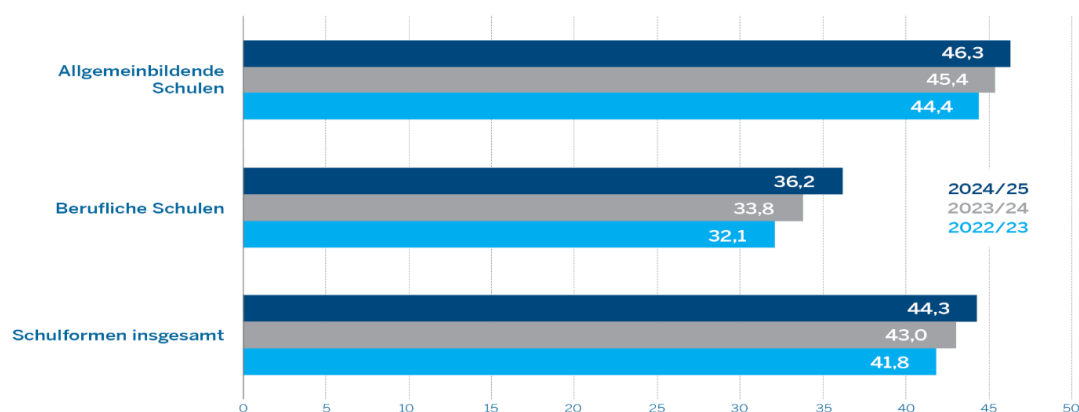
пов'язано з обмеженішими можливостями працевлаштування й меншою кількістю міграційних спільнот.

Середній показник по землі NRW становить 43,0%, що відображає загальний тренд поступового зростання кількості учнів із міграційною історією, характерний для великих німецьких федеральних земель. Такий рівень свідчить про значну культурну різноманітність навчального середовища та висуває підвищені вимоги до організації міжкультурно чутливої педагогічної підтримки.

Отже, дослідження підтверджує існування чітко вираженої просторової диференціації міграційних процесів у Північному Рейні-Вестфалії: великі міста мають значно вищу концентрацію учнів із міграційною історією, тоді як у сільських районах їх частка помітно нижча. Ця різниця має важливе значення для планування освітньої політики, розробки програм інтеграції та забезпечення доступу до мовної й соціально-педагогічної підтримки в регіональному розрізі.

Висока концентрація учнів із різних культурних та мовних фонів створює передумови для появи комунікативних бар'єрів, зокрема мовних, культурних або психологічних. У загальноосвітніх школах (Allgemeinbildende Schulen) частка таких учнів складає 46,3 %, у професійних школах (Berufliche Schulen) – 36,2 % (Рис.2.3).

Schüler/-innen mit Zuwanderungsgeschichte an allgemeinbildenden und beruflichen Schulen* in den Schuljahren 2022/23 bis 2024/25 in NRW in Prozent

* Nach dem Schulformkonzept

Grafik: IT.NRW

Рис. 2. 3. Частка учнів із міграційним походженням за типом школи (2024/25).

Це демонструє, що тип школи впливає на рівень культурного різноманіття та, відповідно, на ймовірність виникнення комунікативних бар'єрів. Учні-мігранти у загальноосвітніх школах частіше стикаються з мультикультурним середовищем, що потребує більшої мовної та соціально-психологічної підтримки. Через нерозуміння або різницю в соціально-комунікативних очікуваннях.

У навчальному році 2024/25 у NRW частка учнів зі міграційним походженням у всіх загальноосвітніх і професійних школах становила 44,3 %. У 2023/24 н. р. ця частка була 43,0 %, а в 2022/23 н. р. — 41,8 %.

За типом школи: у загальноосвітніх (Allgemeinbildende Schulen) — 46,3 %; у професійних (Berufliche Schulen) — 36,2 % (2024/25). Графік також демонструє, що в деяких районах NRW частка учнів із міграційним походженням значно вища: наприклад, міста з понад 55 %. Зростання частки учнів-мігрантів у школах NRW створює мультикультурне середовище, яке є одночасно ресурсом і викликом для комунікації.

Високий рівень культурного та мовного різноманіття ускладнює процес соціально-комунікативної адаптації, оскільки учні-мігранти можуть відчувати мовний бар'єр, психологічну невпевненість, страх перед комунікацією, що відповідає дослідженням у сфері психології освіти.

Для подолання цих бар'єрів необхідно впроваджувати психолого-педагогічні умови, такі як розвиток емпатії, міжкультурна освіта, підтримка німецької мови як другої для учнів-мігрантів, а також формування безпечного психологічного клімату в класі.

Висока частка учнів з міграційним походженням створює класне середовище з великим культурно-лінгвістичним різноманіттям. Це означає, що у групі можуть бути діти з різним рівнем володіння німецькою, різними мовами вдома, різними соціально-культурними моделями спілкування — що

підвищує ймовірність виникнення комунікативних бар'єрів (мовних або культурних) через нерозуміння чи різницю в очікуваннях.

Розбіжності за типами шкіл: у професійних школах частка учнів з міграційним походженням нижча, ніж у загальноосвітніх, що може відображати різні освітні траєкторії. Якщо учень-мігрант потрапляє до школи з високою концентрацією однотипних учнів, це може означати менше мовної підтримки чи менше моделі «двомовного» середовища.

Зростання частки учнів із міграційним походженням з року в рік (з 41,8 % до 44,3 % за два роки) означає, що виклики інтеграційного, комунікативного і культурного характеру набувають дедалі більшої значущості. Для школи це знак, що потрібно адаптувати освітню політику, підготовку вчителів, програми підтримки.

Локальна варіабельність (деякі райони мають >55 % таких учнів) показує, що в окремих школах можуть бути особливо високі виклики: більший відсоток учнів, які говорять вдома не німецькою, або мають сильну міжкультурну дистанцію. Це створює середовище, де комунікація з однолітками та вчителями може бути ускладненою — і, відповідно, підвищується ризик комунікативних бар'єрів.

Дослідження підтверджує, що освітнє та соціокультурне середовище NRW має значну концентрацію учнів із міграційним походженням — майже кожен другий учень. Цей факт виступає як сильний чинник ризику для виникнення комунікативних бар'єрів: через мовну неоднорідність, культурну дистанцію, можливу сегрегацію чи недостатню інтеграцію. Водночас це також створює можливості для формування багатомовного, міжкультурного освітнього простору — якщо школа забезпечить адекватну підтримку (мовну, соціальну, психологічну).

Дослідження механізму розвитку комунікативних бар'єрів у контексті NRW є надзвичайно важливим для нашого дослідження.

Ускладнення доступу до класних комунікацій. є одним із ключових питань. Учень-мігрант, який має обмежену німецьку мову або іншу мовну

компетентність, може відчувати труднощі у розумінні інструкцій, участі у дискусіях чи групових проектах. Це веде до зниження комунікативної активності та підвищення шансу замкненості.

Усвідомлення “іншості”. Якщо освітнє середовище підкреслює міграційне походження (через класи «новоприбулих» або через окремі підтримуючі групи), учень може усвідомити себе як “іншого”, що створює психологічний бар’єр для відкритого спілкування з однолітками.

Культурно-лінгвістичні конфлікти, комунікативні стилі, невербальні сигнали, очікування щодо участі можуть відрізнятись. Наприклад, прямолінійна промова чи участь у дискусії може бути вітатим навколо, але учень із іншого культурного контексту може відчувати це як тиск чи виставлення. Це створює внутрішній бар’єр — “не хочу говорити, бо можу помилитись”.

Слабка підтримка міжособистісної взаємодії. Якщо школа чи клас не пропонують серйозних інтеграційних комунікативних заходів, учень-мігрант може залишатись у мовному чи культурному вакуумі, що посилює бар’єр.

Нерівні освітні можливості. Згідно з дослідженням, в NRW 62 % дорослих опитаних вважають, що «незрівняні освітні можливості» для дітей із міграційним походженням є серйозною проблемою. Така несправедливість може створювати відчуття неповноцінності, зниження мотивації, що в свою чергу впливає на комунікативну активність і бар’єри.

Мовна підтримка. Один із первинних кроків — інтенсифікація курсів німецької мови, але не лише граматики, а цілеспрямовано на комунікативні навички, участь у класному дискурсі, рольові ігри.

Вчителі в NRW потребують підготовки до роботи з мультикультурним класом — розуміння культурних кодів, невербальних знаків, стилів спілкування. Наприклад, проекти як *Lehrkräfte PLUS* (Teachers PLUS) готують педагогів-мігрантів та спрямовані на інтеграцію культур в освітнє середовище NRW.

Школам необхідно створювати можливості для спілкування між учнями з різним походженням: групові проєкти, змішані класи, клуби за інтересами - все це знижує бар'єр "іншості", крім цього активно залучати батьків-мігрантів, надавати інформацію багатомовно, створювати платформи для батьківської участі — це має позитивний вплив на комунікативну адаптацію дитини.

Як показує дослідження входження новоприбулих дітей в школи NRW, відсутність стандартизованих інструментів призводить до невизначеності у процесі інтеграції. Важливо впроваджувати системні підходи до спостереження, підтримки й адаптації.

Освітнє та соціокультурне середовище NRW відіграє подвійну роль: з одного боку — це потенціал для підтримки адаптації учнів-мігрантів, з іншого — джерело комунікативних бар'єрів через мовні, культурні, соціальні відмінності та освітню нерівність. Усвідомлення цих умов дозволяє педагогам і адміністраціям шкіл цілеспрямовано знижувати бар'єри, створювати інклюзивне спілкувальне середовище, підтримувати міжкультурну компетентність і сприяти успішній соціально-комунікативній адаптації.

2.2. Модель психологічних умов подолання комунікативних бар'єрів учнями-мігрантами

Проблема комунікативних бар'єрів у дітей-мігрантів посідає центральне місце у контексті сучасної педагогічної психології, адже ефективність соціально-комунікативної адаптації визначає не лише успішність навчання, а й загальний рівень інтеграції дитини у нове культурно-мовне середовище [7, с. 234; 20, с. 46].

Розробка моделі подолання комунікативних бар'єрів спирається на положення гуманістичної психології (К. Роджерс, А. Маслоу), культурно-історичної теорії розвитку особистості (Л. Виготський), соціально-

психологічних концепцій адаптації (Г. Андрєєва, Т. Шибутані) та педагогічної комунікації (В. Кан-Калик, І. Зязюн).

Формування ефективного процесу подолання комунікативних бар'єрів у дітей-мігрантів передбачає створення цілісної психолого-педагогічної моделі, яка охоплює взаємозв'язок особистісних, соціальних та освітніх чинників. Така модель повинна враховувати не лише індивідуально-психологічні особливості учнів, але й соціокультурний контекст, у якому відбувається їх адаптація [12, с. 45; 31, с. 87].

В основі моделі лежить ідея інтегративного підходу, що поєднує психологічні, соціальні та педагогічні аспекти формування комунікативної компетентності. Учень-мігрант розглядається як активний суб'єкт спілкування, здатний до розвитку, самовираження і рефлексії власних комунікативних дій [26, с. 321].

Модель має відображати не лише зміст психологічних умов, але й механізми їх реалізації у практичній діяльності школи, враховуючи особливості етнокультурного контексту та мовного середовища.

До основних принципів побудови моделі належать:

- Гуманістичний підхід — визнання унікальності кожної дитини та створення умов для її самовираження;
- Культурна чутливість — повага до культурної різноманітності, визнання цінності кожної культурної традиції;
- Активна взаємодія — організація діяльності, у якій учень виступає не лише об'єктом, а й суб'єктом спілкування;
- Психологічна підтримка — забезпечення педагогічного супроводу, консультацій та індивідуальних бесід.

Реалізація моделі передбачає кілька етапів:

1. Діагностичний — виявлення рівня комунікативних бар'єрів, тривожності, самооцінки. Застосовуються методики: тест Лірі, шкала тривожності Спілбергера–Ханіна, опитувальник комунікативної толерантності В. Бойко [31, с. 87].

2. **Корекційно-розвивальний** — впровадження психотренінгових програм, рольових ігор, індивідуальних і групових програм психокорекції, тренінгів спілкування, інтерактивних занять, що спрямовані на подолання емоційних бар'єрів і розвиток комунікативної гнучкості.

3. **Закріплювальний** — формування стабільних навичок комунікації у повсякденному навчально-виховному процесі, підвищення соціальної активності, участь у колективних формах діяльності.

Психологічна модель подолання комунікативних бар'єрів у учнів-мігрантів базується на системному підході, який передбачає взаємодію трьох основних блоків:

1. **Мотиваційно-ціннісний блок** – визначає внутрішні стимули, що спонукають дитину до спілкування. Він охоплює розвиток внутрішньої мотивації до взаємодії, толерантності, емпатійності, а також подолання почуття меншовартості, яке часто спостерігається у дітей-мігрантів [20, с. 46]. Основним завданням цього блоку є створення позитивного ставлення до іншомовного та іншокультурного середовища. Як зазначає Г. Андреева, саме мотиваційно-ціннісний рівень забезпечує ініціативність та емоційну готовність до спілкування [7, с. 234].

2. **Когнітивно-комунікативний блок** – охоплює знання, уміння та навички, необхідні для ефективної міжкультурної взаємодії. Йдеться про розвиток мовної компетентності, навичок активного слухання, вербальної й невербальної комунікації, а також уміння інтерпретувати культурні коди. На цьому рівні важливо долати мовні бар'єри шляхом інтерактивного навчання, спільних проектів та ігор, що стимулюють комунікативну активність [26, с. 321]. К. Роджерс у своїх працях підкреслював, що ефективне спілкування можливе лише тоді, коли воно спирається на глибоке розуміння співрозмовника і відкритість у вираженні власних почуттів [44, с. 123].

3. **Соціально-психологічний блок** – передбачає формування сприятливого психологічного клімату у колективі, розвиток підтримувальних міжособистісних зв'язків, формування довіри між учителем і учнями, а також

між самими учнями. За словами Л. Ярославської, атмосфера взаємоповаги й прийняття у навчальному середовищі є базовою умовою соціально-психологічної адаптації учнів-мігрантів [60, с. 97]. Важливим аспектом є роль педагога як фасилітатора процесу — посередника, який не лише навчає, а й допомагає дитині подолати страх спілкування, невпевненість та відчуття ізоляції.

Структура моделі психологічних умов подолання комунікативних бар'єрів у учнів-мігрантів може бути представлена у вигляді трирівневої системи (табл.2.1.):

Таблиця 2.1.

Структура моделі психологічних умов подолання комунікативних бар'єрів у учнів-мігрантів

Блок	Зміст	Очікуваний результат
Мотиваційно-ціннісний	Формування емоційної стабільності, розвиток емпатії, зниження тривожності, формування позитивного образу себе	Підвищення впевненості, відкритість у спілкуванні
Когнітивно-Комунікативний	Розвиток мовної компетенції, умінь вербальної та невербальної комунікації, активне слухання	Ефективна взаємодія у міжкультурному середовищі
Соціально-психологічний	Інтеграція у шкільне середовище, участь у колективних формах діяльності, формування міжкультурної толерантності	Зниження соціальної ізоляції, гармонійна адаптація

Таким чином, модель передбачає комплексне впровадження психологічних умов, спрямованих на гармонізацію емоційного стану, розвиток комунікативних компетенцій та інтеграцію учня у шкільне середовище. Запропонована модель виступає ефективним інструментом у системі психолого-педагогічної підтримки дітей-мігрантів, спрямованої на подолання комунікативних бар'єрів і формування позитивного досвіду міжкультурної взаємодії [9, с. 67; 44, с. 123; 60, с. 97].

1. Рівень мотиваційно-ціннісного блоку

Цей рівень спрямований на формування внутрішньої готовності до спілкування, позитивного ставлення до іншомовного середовища та прийняття культурного різноманіття. Учень-мігрант часто переживає

емоційне напруження, страх помилки, почуття неповноцінності. Тому ключовим завданням є створення умов, за яких комунікація сприймається не як загроза, а як можливість для самовираження.

Методи реалізації:

- психологічні тренінги самоприйняття та розвитку впевненості;
- використання позитивного підкріплення у навчальній діяльності;
- індивідуальні консультації з елементами когнітивно-поведінкової терапії [31, с. 87].

Результатом є формування позитивної самооцінки, що є передумовою відкритості до спілкування і прийняття інших.

2. Рівень когнітивно-комунікативного блоку

На цьому етапі відбувається розвиток комунікативної компетентності — уміння використовувати мову як інструмент соціальної взаємодії, розуміти невербальні сигнали, контексти, культурні норми.

Згідно з підходом М. Бахтіна, спілкування є діалогом культур, у якому особистість реалізує себе через слово [9, с. 67]. Тому навчання має бути діалогічним, інтерактивним і ситуативно наближеним до реального життя.

Ефективними методами є:

- рольові ігри, моделювання міжкультурних ситуацій;
- методика “peer-to-peer” (взаємонавчання учнів);
- інтерактивні проекти (створення спільних мультимедійних продуктів різними мовами);
- впровадження елементів коучингових технологій у комунікативних тренінгах.

Ключовим компонентом цього рівня є зменшення мовних бар'єрів через емоційно підтримувальне навчання, яке стимулює комунікативну активність [44, с. 123].

3. Рівень соціально-психологічного блоку

Цей рівень пов'язаний з формуванням сприятливого психологічного клімату у класі, який сприяє адаптації та інтеграції. Важливою умовою є

партнерська позиція вчителя, який виступає фасилітатором і посередником між культурами.

Згідно з підходом К. Обуха, соціальна підтримка з боку шкільного середовища сприяє зниженню рівня тривожності та формує довіру у дітей-мігрантів [60, с. 97].

Для досягнення найкращого результату необхідним є створення системи “дружнього наставництва” серед однолітків; проведення спільних культурно-освітніх заходів; залучення батьків до міжкультурних проєктів; інтеграція соціально-психологічних тренінгів у виховну роботу школи.

Як результат, ми отримаємо зниження відчуження та розвиток толерантності як у учнів-мігрантів, так і в місцевих учнів. Запропонована модель сприятиме:

- підвищенню рівня комунікативної компетентності учнів-мігрантів;
- формуванню позитивного ставлення до нової культурної спільноти;
- зменшенню рівня тривожності та невпевненості у спілкуванні;
- покращенню взаємодії між учнями різних культурних груп;
- створенню атмосфери психологічного комфорту у шкільному колективі.

Таким чином, модель психологічних умов подолання комунікативних бар’єрів у учнів-мігрантів є системним підходом, що поєднує особистісний розвиток, формування комунікативних умінь і створення сприятливого соціокультурного середовища. Її реалізація в освітньому процесі забезпечує гармонійну інтеграцію учнів-мігрантів у нову спільноту, сприяє міжкультурному порозумінню та вихованню толерантності [7, с. 234; 20, с. 46; 44, с. 123; 60, с. 97]. Розподіл методик за структурними блоками дослідження представлено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Розподіл методик за структурними блоками дослідження

Рівень / Блок	Методика	Автор	Мета застосування	Очікуваний результат
Мотиваційно-ціннісний	Методика діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів	В.В. Бойко	Виявлення рівня емоційної закритості, бар'єрів у налагодженні емоційних стосунків	Формування емоційної стабільності, розвиток емпатії, зниження тривожності
	Методика діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні	В.В. Бойко	Визначення типових захисних реакцій, що заважають конструктивному спілкуванню	Усвідомлення власних емоційних реакцій, формування позитивного образу себе
Когнітивно-комунікативний	Тест «Визначення рівня комунікативності особистості»	Р.В. Ряховський	Визначення здатності до вербальної та невербальної взаємодії, активності у спілкуванні	Підвищення мовної компетентності, розвиток навичок активного слухання
	Методика визначення загальної комунікативної толерантності	В.В. Бойко	Дослідження готовності приймати партнера по спілкуванню, толерантність у діалозі	Ефективна взаємодія у міжкультурному середовищі
Соціально-психологічний	Методика «Незавершені речення»	Проективна (адаптована для шкільного середовища)	Виявлення внутрішніх установок, переживань і соціальних очікувань учнів	Підвищення соціальної адаптованості, гармонізація міжособистісних стосунків
	Авторська методика «Причини виникнення бар'єрів у взаємодії вчитель–учень»	Авторська	Дослідження специфічних комунікативних труднощів і соціальних бар'єрів у навчальному середовищі	Зниження соціальної ізоляції, формування толерантних міжособистісних відносин

Мотиваційно-ціннісний блок охоплює емоційно-регуляційні аспекти, спрямовані на формування емоційної стабільності, розвиток емпатії, зниження тривожності та створення позитивного образу себе. Когнітивно-комунікативний блок відображає уміння й навички ефективного спілкування, розвиток мовної компетенції, вербальної та невербальної взаємодії, а також активного слухання. Соціально-психологічний блок забезпечує процеси інтеграції, адаптації та конструктивної взаємодії у соціальному середовищі, сприяючи гармонійному входженню особистості в колектив та формуванню міжкультурної толерантності.

2.3. Методичний інструментарій вивчення комунікативних бар'єрів учнів-мігрантів у мультикультурному середовищі

Комунікативні бар'єри у спілкуванні є однією з актуальних проблем, з якими стикаються учні-мігранти в навчальному середовищі. Їх подолання потребує застосування спеціальних діагностичних методик. У констатувальному експерименті ми використали методики, що дають змогу дослідити особливості комунікативних бар'єрів у учнів-мігрантів, які є учасниками навчально-виховного процесу, а також виявити психологічні чинники, що зумовлюють їх виникнення. До таких методик належать: тест “Визначення рівня комунікативності особистості” за Р.В. Ряхівським, методика діагностики “перешкод” у встановленні емоційних контактів за В.В. Бойко, авторська методика “Незавершених речень”, методика визначення домінуючої стратегії психологічного захисту у спілкуванні за В.В. Бойко, а також методика діагностики комунікативної установки (В.В. Бойко), яка дозволяє визначити рівень загальної комунікативної толерантності.

1. Опитувальник “Визначення рівня комунікативності особистості” за Р.В. Ряхівським, допомагає визначити, наскільки учень-мігрант є відкритим у спілкуванні, як легко він вступає в контакт з іншими людьми. За

результатами тесту можна виділити учнів, які мають труднощі у спілкуванні (замкнених, мовчазних, відлюдькуватих), а також тих, хто характеризується нормальною або надмірною комунікабельністю (товариських, самовпевнених, занадто відкритих у спілкуванні) (див. додаток А).

2. Методика діагностики “перешкод” у встановленні емоційних контактів (за В.В. Бойком) Ця методика дозволяє виявити емоційні труднощі, які заважають учням-мігрантам встановлювати позитивні взаємини з однокласниками та педагогами. Вона визначає рівень уміння керувати власними емоціями, виражати їх адекватно, а також схильність до негативних емоцій чи емоційної замкненості. Використання методики допомагає зрозуміти, які саме емоційні чинники сприяють виникненню комунікативних бар’єрів (див. додаток Г).

3. Методика “Незавершені речення”. Цей проєктивний метод дає можливість виявити внутрішні переживання, установки та ставлення учнів-мігрантів до ситуацій спілкування. Учням пропонуються незавершені речення, які вони мають доповнити. Така форма роботи дозволяє виявити приховані труднощі, страхи або очікування, пов’язані з міжособистісною взаємодією в новому середовищі. Варіант методики, запропонований Саксом і Леві, був адаптований автором дослідження для учнів і вчителів, щоб визначити основні чинники, які впливають на появу комунікативних бар’єрів у процесі навчання (див. додаток Е).

4. Методика діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту у спілкуванні (за В.В. Бойком). Дана методика допомагає з’ясувати, яку стратегію поведінки найчастіше використовують учні-мігранти у складних комунікативних ситуаціях — миролюбство, уникнення чи агресію. Це дає можливість визначити, які саме стратегії впливають на формування комунікативних бар’єрів і як вони відображаються у взаємодії з оточенням (див. додаток В).

5. Методика діагностики комунікативної установки (за В.В. Бойком) (визначення загальної комунікативної толерантності). Ця методика дозволяє

дослідити рівень комунікативної толерантності учнів-мігрантів, тобто їх здатність приймати особливості інших людей і вибудовувати конструктивну взаємодію в умовах культурного та мовного різноманіття. Вона допомагає з'ясувати, наскільки учні виявляють терпимість, гнучкість і доброзичливість у спілкуванні з однолітками та педагогами.

Рівень комунікативної толерантності визначається за такими показниками:

- прийняття або неприйняття індивідуальності інших людей;
- схильність оцінювати інших, порівнюючи їх із собою;
- категоричність чи консервативність у ставленні до оточення;
- уміння або неуміння стримувати негативні емоції у складних комунікативних ситуаціях;
- прагнення змінити, “перевиховати” співрозмовника;
- бажання пристосувати партнера під власні уявлення про “зручність” у спілкуванні;
- здатність пробачати помилки, неакуратність чи ненавмисні неприємності;
- толерантність до фізичного чи психологічного дискомфорту інших;
- уміння адаптувати власну поведінку до особливостей співрозмовника.

Застосування цієї методики дозволяє виявити рівень комунікативної толерантності учнів-мігрантів і визначити, які психологічні чинники можуть перешкоджати ефективному спілкуванню та адаптації в навчальному середовищі (див. додаток Б).

2.4. Аналіз результатів емпіричного дослідження комунікативних бар'єрів

Для дослідження готовності або неготовності учнів-мігрантів до встановлення контактів, рівня комфортності у спілкуванні, здатності

висловлювати власні думки й почуття, а також для виявлення перешкод у створенні емоційних зв'язків та чинників, що зумовлюють виникнення комунікативних бар'єрів у навчальному середовищі, було використано низку психодіагностичних методик.

До них належать: тест «Визначення рівня комунікативності особистості» (Р.В. Ряховський), методика діагностики “перешкод у встановленні емоційних контактів” (В.В. Бойко), методика визначення домінуючої стратегії психологічного захисту у спілкуванні (В.В. Бойко), методика оцінювання загальної комунікативної толерантності (В.В. Бойко), проєктивна методика “Незавершені речення”, а також авторська методика, розроблена й апробована з метою виявлення причин виникнення комунікативних бар'єрів у взаємодії між учителем та учнем-мігрантом.

У дослідженні брали участь учні-мігранти Willkommenklasse та вчителі Гімназії Ессен-Уберрур (усього 32 учнів- мігрантів та 12 учителів).

Початкове вивчення рівня комунікативності учнів-мігрантів і педагогів дало можливість визначити рівень їх комунікабельності та виявити основні тенденції у спілкуванні. Результати дослідження подано в таблиці 2.3 та на рисунку 2.4.

Таблиця 2.3.

**Результати дослідження рівня комунікативності вчителів та учнів
(за методикою В.Ряхівського)**

Рівні комунікативності	Вчителі %	Учні %
Дуже некомунікабельні	8,33	25
Відлюдкуваті, мовчазні	16,67	34,38
Товариські	41,67	50,00
Нормальна комунікабельність	16,67	12,50
Самовпевнені, нерозважливі	16,67	9,38
Занадто товариські	8,33	6,25

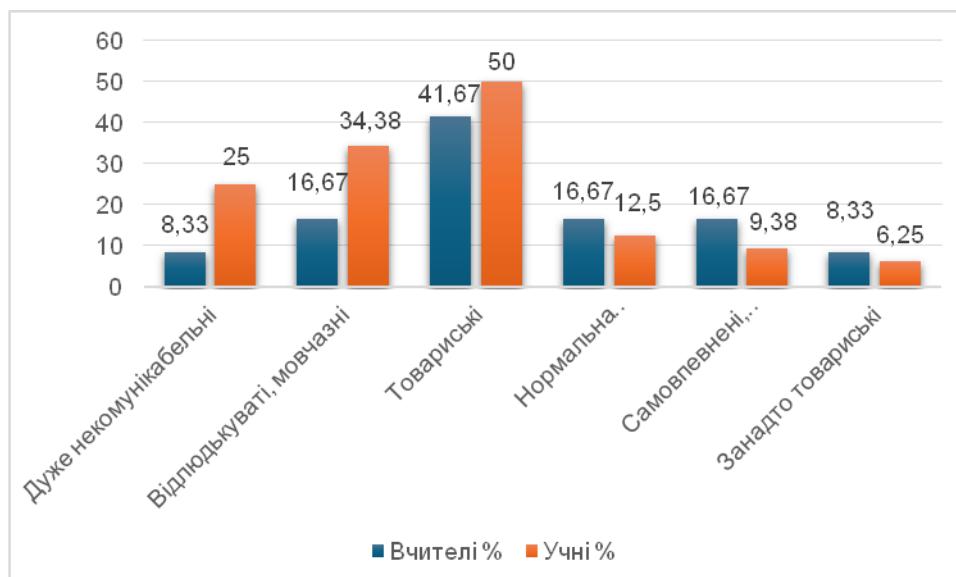

Рис.2.4. Результати дослідження рівня комунікативності вчителів та учнів (за методикою В.Ряхівського)

Як показують дані, наведені в таблиці 2.3 та на рисунку 2.4, 25% учнів-мігрантів і 8,33% учителів виявилися дуже некоммунікбельними. Для них характерні труднощі у встановленні контактів з новими людьми, зокрема через мовні бар'єри, культурні відмінності чи невпевненість у власних комунікативних уміннях. Такі учні часто уникають спілкування навіть із знайомими, що ускладнює їхню соціальну адаптацію.

Відлюдькуватими та мовчазними виявилися 34,38% учнів і 16,67% учителів. Ці респонденти схильні до замкнутості, рідко беруть участь у колективних формах взаємодії, віддають перевагу самотійності та спілкуванню лише у вузькому колі.

Самовпевненість і нерозважливість притаманні 9,38% учнів та 16,67% учителів. Для них характерна схильність до поспішних висновків, труднощі у правильному розумінні поведінки інших, а також недостатня гнучкість у спілкуванні. Серед учнів-мігрантів така поведінка може бути проявом компенсаторної реакції на відчуття невпевненості чи нерозуміння з боку однолітків.

Занадто товариськими виявилися 6,25% учнів і 8,33% учителів. Вони легко вступають у контакт, швидко зав'язують знайомства, однак не завжди вміють підтримувати сталі взаємини. Такі учні можуть бути надмірно активними в комунікації, іноді нав'язливими, що також може ускладнювати побудову гармонійних стосунків.

Нормальний рівень комунікабельності спостерігається у 12,50% учнів-мігрантів і 16,67% учителів, тоді як 50,00% учнів і 41,67% учителів характеризуються як товариські. Вони демонструють достатню відкритість, гнучкість і здатність ефективно взаємодіяти в освітньому середовищі, що сприяє їхній соціальній адаптації та формуванню позитивних міжособистісних стосунків.

У другому дослідженні — за методикою «Перешкоди у встановленні емоційних контактів» (В.В. Бойко) — учням-мігрантам пропонувалося відповісти «Так» або «Ні» на 25 запитань. Ці запитання були спрямовані на виявлення труднощів у встановленні емоційного взаєморозуміння з однолітками та педагогами, зокрема пов'язаних із мовними чи культурними відмінностями. Отримані результати за даною методикою подано в таблиці 2.4 та на рисунку 2.5.

Таблиця 2.4.

Результати дослідження перешкоди у встановленні емоційних контактів серед вчителів та учнів-мігрантів за методикою «Діагностика «перешкоди» у встановленні емоційних контактів» (В.В. Бойко)

"Перешкоди" у встановленні емоційних контактів	Вчителі %	Учні %
Невміння управляти емоціями	16,67	15,63
Неадекватний прояв емоцій	8,33	9,38
Негнучкість емоцій	16,67	6,25
Домінування негативних емоцій	16,67	3,13
Небажання зближуватись з людьми на емоційній основі	25,00	12,50

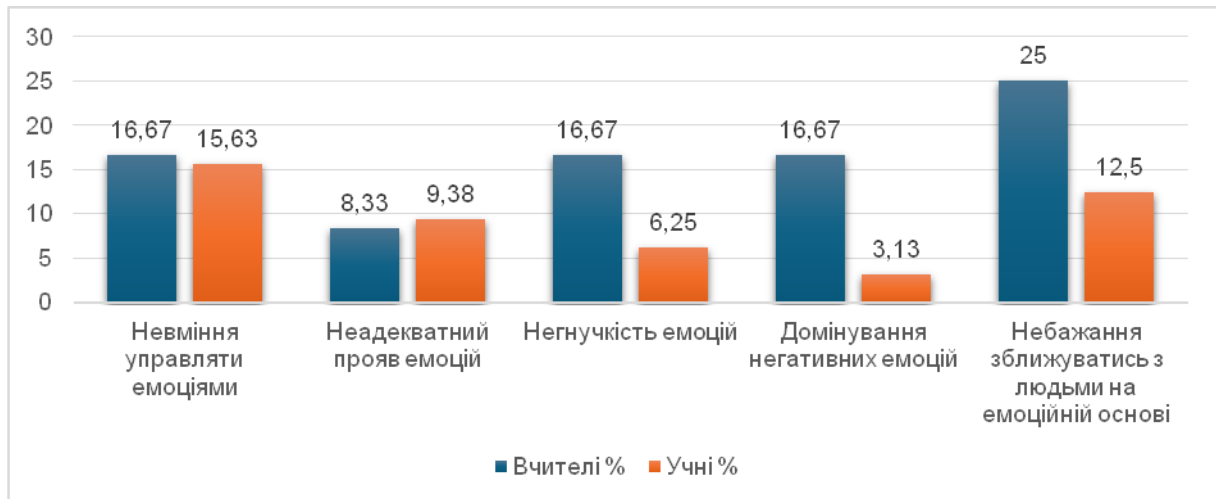

Рис.2.5. Результати дослідження перешкоди у встановленні емоційних контактів серед вчителів та учнів-мігрантів за методикою «Перешкоди у встановленні емоційних контактів» (В.В. Бойко)

За результатами опитування вчителів (див. таблицю 2.4) з'ясувалося, що 16,67% педагогів мають труднощі зі стримуванням емоцій і не завжди вміють їх раціонально виражати; 8,33% респондентів продемонстрували неадекватні емоційні реакції; 16,67% опитаних відчувають складнощі у виявленні та розпізнаванні власних емоцій. Решта вчителів характеризуються достатньою емоційною гнучкістю, розвиненістю та виразністю почуттів. У 16,67% педагогів переважають негативні емоції, що може ускладнювати встановлення доброзичливих контактів з учнями. Водночас більшість учителів демонструє готовність до взаємодії, а 25,00% зізналися, що їм важко налагоджувати нові знайомства.

Серед учнів-мігрантів результати виявилися дещо іншими. Вони менш стримані у вираженні почуттів: 15,63% не вміють повною мірою контролювати емоції чи спрямовувати їх у конструктивне русло; водночас більшість демонструє помірну стриманість і здатність до саморегуляції. Однак 9,38% учнів мають схильність до неадекватних емоційних проявів, а 6,25% — відчувають труднощі з вираженням емоцій, залишаються емоційно пасивними. У 3,13% опитаних переважають негативні емоції, тоді як 12,50%

виявили замкнутість і небажання встановлювати нові контакти, що може бути наслідком мовного бар'єра або побоювання бути неприйнятими у новому соціальному середовищі.

Порівняно з учителями, учні-мігранти виявляються більш відкритими, емоційно динамічними та готовими до спілкування, тоді як педагоги більш стримані, надають перевагу вже налагодженим контактам і часто відчують труднощі у вираженні власних почуттів.

У наступному етапі дослідження ми проаналізували причини виникнення бар'єрів у міжособистісному спілкуванні учнів-мігрантів і вчителів. Методика "Незавершені речення" дала змогу виявити теми, які сприяють відкритому діалогу, і ті, що викликають напруження або уникнення. Наприклад, відповіді на фрази «Найбільше у спілкуванні з учителем мене задовольняє...», «Найбільше у спілкуванні з учителем мене дратує...», «Я не вважаю доцільним розмовляти з учителем про...» та інші допомогли окреслити зони комунікативного комфорту та потенційні джерела бар'єрів.

Опитувальники «Бар'єри у спілкуванні з учителями» та «Бар'єри у спілкуванні з учнями» дали змогу створити цілісну картину труднощів і умов досягнення взаєморозуміння між педагогами та учнями-мігрантами. На основі результатів дослідження були визначені особливості психолого-педагогічної взаємодії учасників навчального процесу на рівні спільної діяльності, з урахуванням їхніх соціальних ролей, потреб та адаптаційних можливостей [57, с.205].

Найбільш комфортними темами для спілкування з учителями учні-мігранти назвали такі: навчальні завдання, оцінювання, участь у святах та позакласних заходах. Так відповіли 68,75% опитаних. Ще 33,33% учнів зазначили, що можуть довіряти вчителям свої особисті переживання, проте підкреслили, що це стосується не всіх педагогів. Відкритість учнів значною мірою залежить від індивідуальних рис учителя, його ставлення, стилю спілкування та рівня довіри, який він викликає.

Учні-мігранти зазначили, що деякі теми вони готові обговорювати лише з окремими педагогами, яких сприймають як доброзичливих і чуйних. Так, на запитання «Є вчителі, яким я ніколи не зможу довірити інформацію про...» та «Є вчителі, яким я можу довірити інформацію про...» відповіді показали, що діти можуть відверто говорити з одними педагогами, але уникають особистих тем з іншими. Для 78,13% респондентів особистість учителя є вирішальним чинником у встановленні довірливого спілкування, тоді як 25,00% не надають цьому великого значення.

Особливу роль у взаєморозумінні між учнями-мігрантами та педагогами відіграє стиль і тон спілкування. Учні відзначили, що їм найбільш комфортний демократичний стиль взаємодії — 53,13% опитаних висловили бажання, щоб учитель розмовляв із ними «з повагою», «як з рівним», «як з дорослим». У той же час вони не сприймають зверхності чи тиску, зазначивши, що не хотіли б, щоб педагог розмовляв «зневажливо», «як із маленьким» або «нав'язував власну думку».

На питання «Конфліктні ситуації з учителями виникають, коли...» учні відповіли:

- «учитель мене не розуміє»;
- «учитель не йде на поступки»;
- «учитель мене незаслужено критикує»;
- «учитель прискіпується»;
- «учитель не визнає моєї індивідуальності».

Згідно з результатами, 53,13% учнів-мігрантів вважають, що конфлікти найчастіше виникають через відсутність розуміння та гнучкості з боку вчителя, а 46,88% вказали на надмірну критику та прискіпливість педагогів. Це свідчить про потребу у більш відкритому, підтримувальному спілкуванні, яке враховує індивідуальні особливості та культурний досвід учнів-мігрантів.

Опитування вчителів підтвердило, що тема розмови, позиція учня та інтонація мають для них велике значення. На питання «Я ніколи не дозволю учневі розмовляти зі мною...» педагоги відповідали: «фамільярно»,

«зневажливо», «як з однолітком». Деякі вчителі з розумінням ставляться до пояснень учнів про невідповідність до уроку, сімейні обставини чи труднощі у спілкуванні з ровесниками, інші ж вважають, що подібні особисті теми не повинні впливати на навчальний процес.

Так, 75,00% учителів готові проявляти розуміння як до навчальних потреб, так і до особистих труднощів учнів-мігрантів, тоді як 33,33% переконані, що особисті обставини не мають впливати на навчально-виховний процес. Водночас педагогів найбільше дратує, коли учні неухважні на уроці, безвідповідальні або поведуться надто вільно у спілкуванні.

Учителі також наголосили, що однією з головних причин непорозуміння між ними та учнями є знецінення ролі педагога в сучасному суспільстві, недостатня вихованість дітей у сім'ї та низький рівень навчальної мотивації.

Загалом, результати цієї методики дали змогу визначити основні причини виникнення комунікативних бар'єрів між учнями-мігрантами та педагогами, а також окреслити найсприятливіші умови для встановлення ефективного діалогу у навчальному середовищі.

Додатково, методика діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту у спілкуванні (В.В. Бойко) дозволила виявити, яку стратегію поведінки (миролюбство, уникнення чи агресію) найчастіше обирають учасники спілкування. Результати цього дослідження подано у таблиці 2.5 та на рисунку 2.6.

Таблиця 2.5

Результати дослідження стратегій захисту вчителів та учнів у навчально – виховному процесі (методика В.В. Бойко)

Стратегія психологічного захисту	Вчителі%	Учні
Миролюбна	25,00	21,88
Уникнення	16,67	9,38
Агресія	8,33	21,88

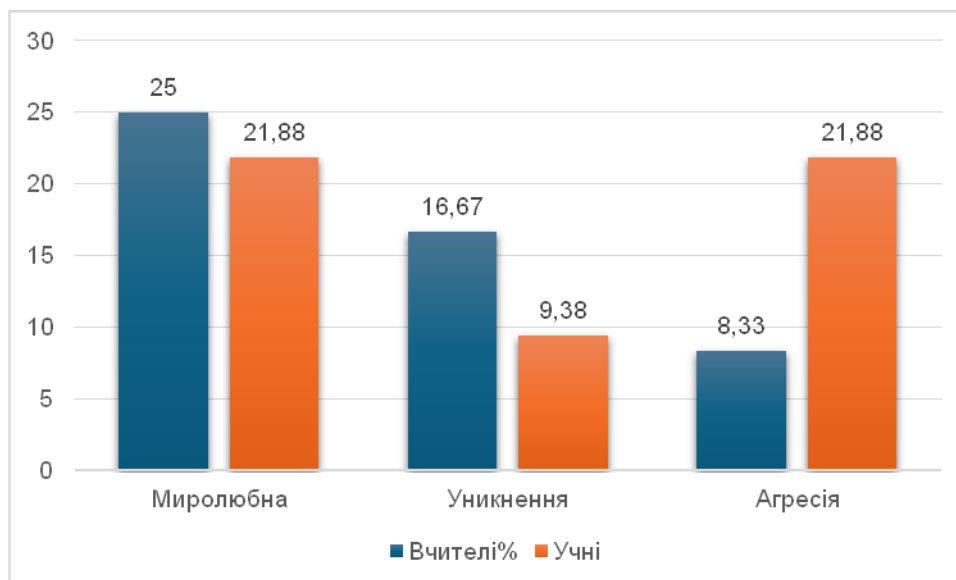

Рис.2.6. Результати дослідження стратегій захисту вчителів та учнів у навчально – виховному процесі (методика В.В. Бойко)

Результати дослідження показали, що серед учнів-мігрантів та їхніх учителів переважає миролобна стратегія психологічного захисту — її дотримуються 25,00% педагогів та 21,88% учнів. Це свідчить про прагнення більшості респондентів до спокійної, доброзичливої взаємодії та уникнення конфліктів у спілкуванні.

Водночас помітна частина учасників обирає стратегію уникнення — 16,67% серед учителів і 9,38% серед учнів-мігрантів, що може бути пов'язано з труднощами адаптації, мовним бар'єром чи страхом непорозуміння.

Позитивним є те, що агресивна стратегія поведінки властива лише окремим респондентам — 8,33% педагогів і 21,88% учнів, що свідчить про низький рівень конфліктності у навчальному середовищі, хоча серед учнів-мігрантів її показник дещо вищий, що може бути наслідком стресових ситуацій, культурних відмінностей або переживань, пов'язаних із процесом адаптації.

Застосована методика діагностики комунікативної установки за В.В. Бойком (визначення рівня загальної комунікативної толерантності) дала змогу оцінити, наскільки учасники навчального процесу готові приймати

індивідуальні особливості інших людей, бути терпимими до їхніх помилок і відмінностей у поведінці.

Цей інструмент дозволив визначити чинники комунікативних бар'єрів, пов'язані з рівнем толерантності у спілкуванні та сформованими установками респондентів.

Отримані результати дослідження подані у таблиці 2.5 та на рисунку 2.6, що відображають особливості комунікативної поведінки учнів-мігрантів і педагогів у навчальному середовищі.

Таблиця 2.5.

Результати діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні вчителів та учнів-мігрантів за В.В.Бойком

Компоненти настанови	Вчителі %	Учні %
1. Неприйняття або нерозуміння індивідуальності людини	8,33	9,38
2. Використання себе як еталону при оцінюванні інших	16,67	12,50
3. Категоричність або консервативність в оцінках людей	16,67	6,25
4. Невміння стримувати себе або згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів	8,33	3,13
5. Прагнення перевиховувати, переробити партнера	8,33	9,38
6. Прагнення підлаштовувати партнера під себе, робити зручним для себе	16,67	3,13
7. Невміння пробачати іншому помилки, незграбність, ненароком завдані неприємності	25,00	3,13
8. Нетерпимість до фізичного і психологічного дискомфорту партнера	8,33	6,25
9. Невміння пристосовуватись до партнера	8,33	3,13

Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що вік, соціальний статус та життєвий досвід суттєво впливають на рівень толерантності у спілкуванні між учасниками навчального процесу, зокрема між учнями-мігрантами та педагогами.

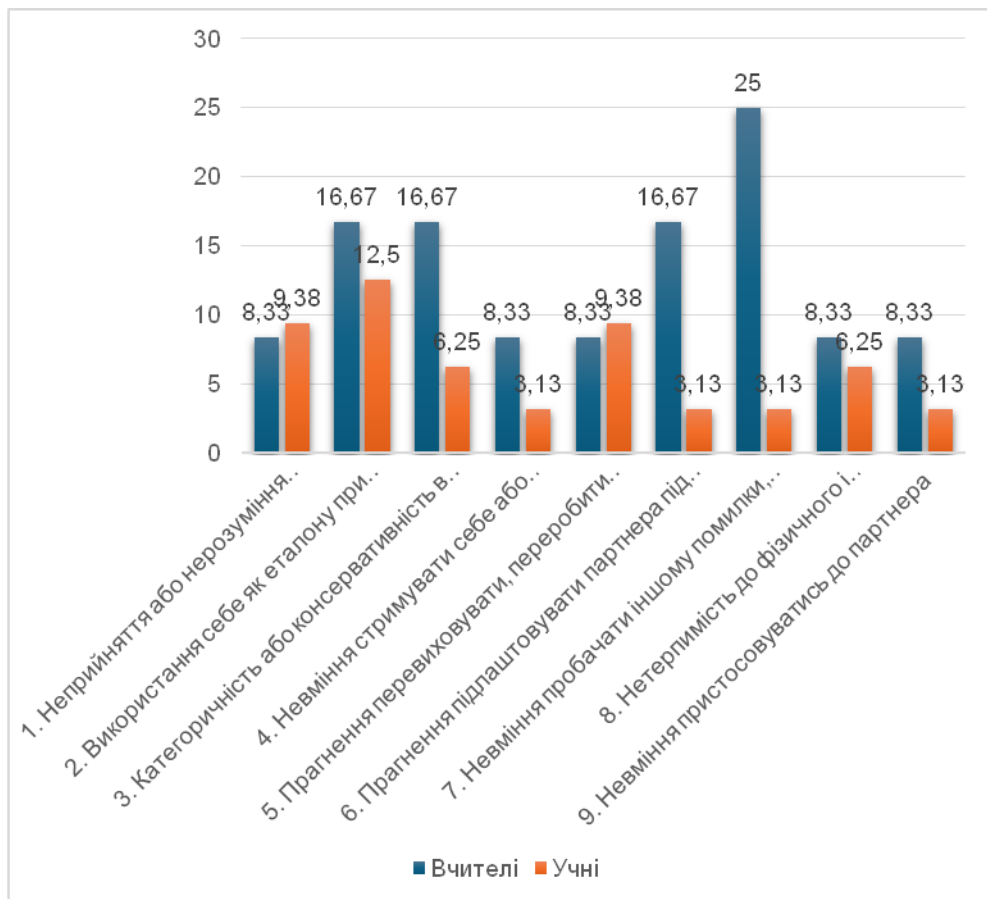

Рис.2.6. Результати діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні вчителів та учнів-мігрантів за В.В.Бойком

Так, учителі, як представники зрілого покоління, схильні до консерватизму у спілкуванні — 8,33% із них демонструють обережність або жорсткість у своїх оцінках, а 16,67% відзначають труднощі у взаємодії з некоммунікбельними людьми. Їхня професійна діяльність вимагає високої відповідальності, що зумовлює підвищені вимоги до себе та до оточуючих. Через це деяким педагогам важко пробачати помилки чи неухважність, навіть якщо вони були ненавмисними. Часто вони прагнуть “підлаштувати” учня під себе, аби забезпечити зручність і передбачуваність у спілкуванні.

Учні-мігранти, навпаки, через юнацький максималізм та процес адаптації в новому середовищі, іноді демонструють невисоку готовність визнавати індивідуальність інших — близько 9,38% не завжди сприймають

відмінність партнерів у спілкуванні, а 12,50% схильні вважати власну позицію єдиною правильною. Це може бути проявом невпевненості, мовного бар'єра або бажання самоствердитися серед нових однолітків.

Усі ці чинники створюють загальну картину комунікативних бар'єрів, які виникають у процесі навчання та взаємодії між учнями-мігрантами і вчителями.

У ході констатувального експерименту було визначено основні особливості цієї взаємодії:

- рівень комунікативності особистості;
- домінуючі стратегії психологічного захисту в спілкуванні;
- перешкоди у встановленні емоційних контактів;
- рівень загальної комунікативної толерантності.

Встановлено, що вікові, соціальні та індивідуально-психологічні відмінності, а також темперамент і досвід адаптації, зокрема серед учнів-мігрантів, є ключовими факторами, які впливають на ефективність спілкування та виникнення комунікативних бар'єрів у навчально-виховному процесі.

2.5. Програма подолання та профілактики комунікативних бар'єрів учнями-мігрантами

Для забезпечення ефективності процесу подолання комунікативних бар'єрів було створено комплекс умов, що охоплює педагогічний, психологічний, соціально-психологічний та організаційний рівні взаємодії, що відображено у програмі.

Мета програми полягає у сприянні усвідомленню вчителями та учнями-мігрантами наявності комунікативних бар'єрів та їхньої ролі у навчально-виховному процесі, формуванні толерантного ставлення до індивідуальності особистості, розвитку здатності встановлювати емоційні

контакти, диференціювати та регулювати емоції, визначати власну стратегію психологічного захисту і при необхідності змінювати її, а також у забезпеченні набуття умінь та навичок профілактики та подолання комунікативних бар'єрів.

Основні завдання програми включають:

1. Аналіз змісту комунікативних бар'єрів та чинників, які впливають на їх виникнення в учнів-мігрантів;
2. Набуття умінь та навичок профілактики і подолання комунікативних бар'єрів у бповсякденних ситуаціях шкільного спілкування;
3. Формування навичок попередження і подолання комунікативних бар'єрів у контексті міжособистісної взаємодії, зокрема:
 - а) розвиток емпатії, уміння слухати та розуміти невербальні засоби спілкування;
 - б) підвищення рівня толерантності, зниження агресивних проявів та ефективне управління емоціями;
 - в) подолання стереотипного ставлення під час спілкування;
 - г) розвиток комунікативної креативності;
 - д) зміцнення групової єдності.

Організаційні форми проведення тренінгу: заняття програми передбачені для роботи окремо з учнями та вчителями, а також у спільній групі для досягнення взаєморозуміння та інтеграції учасників.

Структура програми складається з 15 занять:

- 5 занять для роботи з учителями;
- 5 занять для учнів;
- 5 занять для спільної діяльності учнів та педагогів.

Тривалість одного заняття — 60 хвилин.

Кількість учасників програми: всього — 22 особи, з них 6 вчителів і 16 учнів.

Програма передбачає спеціальний тренінг для вчителів, спрямований на підвищення комунікативної компетентності педагогів, формування навичок взаємодії з учнями-мігрантами, розвиток толерантного ставлення до культурних та мовних відмінностей, а також набуття методик профілактики і подолання бар'єрів у навчальному процесі.

Заняття 1. Усвідомлення комунікативних бар'єрів: їх сутність, види та причини виникнення

Мета заняття: Сприяти усвідомленню учнями-мігрантами та педагогами сутності поняття «*комунікативний бар'єр*», ознайомити з основними видами та причинами їх виникнення у навчально-виховному процесі. Розвивати взаємну довіру, емпатію та здатність до ефективного сприйняття один одного, формувати готовність до відкритої взаємодії в групі.

Заняття 2. Самосприйняття та міжособистісна взаємодія в групі

Тема: Усвідомлення учасником своєї ролі у групі, розвиток міжособистісної чутливості та взаєморозуміння.

Мета заняття: Сформувати в учнів-мігрантів уміння ідентифікувати себе як активного учасника групової взаємодії, об'єктивно оцінювати власні комунікативні навички та здібності партнерів, розвивати здатність до емпатії, ефективного слухання та конструктивної взаємодії.

Заняття 3. Розвиток емпатії та розуміння невербальних засобів комунікації

Тема: Розвиток емпатії, вміння слухати та розуміти невербальні засоби комунікації як ключова умова профілактики та подолання комунікативних бар'єрів.

Мета: Сформувати у учнів-мігрантів навички розпізнавання та використання невербальних сигналів у спілкуванні, розвинути емпатійні здібності та активне слухання.

Заняття 4. Розвиток толерантності, управління емоціями та попередження комунікативних бар'єрів

Тема: Підвищення рівня толерантності, розвиток вміння контролювати емоції та зменшувати прояви агресії як чинник профілактики та подолання комунікативних бар'єрів серед учнів-мігрантів.

Мета: Сформувати у учнів-мігрантів розуміння поняття «*толерантність*», навчити приймати індивідуальні особливості інших, розвивати емпатію та навички контролю емоцій, створювати позитивний та підтримуючий мікроклімат у групі.

Заняття 5. Розвиток комунікативної креативності та зміцнення групової єдності

Тема: Розвиток комунікативної креативності та зміцнення групової єдності як важлива умова профілактики та подолання комунікативних бар'єрів серед учнів-мігрантів.

Мета: Створити сприятливе середовище для зниження рівня тривожності, подолання негативних проявів у спілкуванні, розвивати креативність у комунікації та зміцнювати відчуття єдності в групі.

Тренінг для учнів

Заняття 1

Тема: Ознайомлення з комунікативними бар'єрами у навчальному середовищі, їхні види та причини виникнення.

Мета: Сформувати у учнів-мігрантів розуміння поняття «*комунікативний бар'єр*», ознайомити з його видами та причинами виникнення, сприяти розвитку довіри у групі та покращенню навичок сприйняття та уявлення інших учасників спілкування.

Заняття 2

Тема: Подолання комунікативних бар'єрів у процесі самопрезентації та спілкування з однолітками в навчальному середовищі.

Мета: Сприяти розвитку в учнів-мігрантів уміння представляти себе в новому колективі, формувати позитивне самосприйняття, навчати об'єктивно

оцінювати свої якості та якості інших, розвивати відкритість, упевненість і толерантність у процесі формального та неформального спілкування.

Заняття 3

Тема: Розвиток уміння розуміти інших через емоції, жести та міміку як шлях до подолання непорозумінь у спілкуванні.

Мета: Сприяти розвитку в учнів-мігрантів здатності слухати й розуміти співрозмовника не лише через слова, а й через невербальні засоби — міміку, жести, інтонацію; формувати емпатію, довіру й уміння будувати позитивні стосунки в новому колективі.

Заняття 4

Тема: Розвиток толерантності, самоконтролю та вміння керувати емоціями як шлях до дружнього спілкування в новому колективі.

Мета: Сприяти формуванню в учнів-мігрантів розуміння поняття «толерантність», уміння приймати відмінності між людьми, поважати культурні особливості однокласників; навчити керувати своїми емоціями в стресових або конфліктних ситуаціях; розвивати навички спокійного й доброзичливого спілкування, що допомагає уникати комунікативних бар'єрів.

Заняття 5

Тема: Розвиток творчого підходу до спілкування та зміцнення командного духу як шлях до взаєморозуміння і подолання комунікативних бар'єрів.

Мета: Сприяти розвитку у учнів-мігрантів відкритості у спілкуванні, уміння взаємодіяти в команді, креативно висловлювати свої думки; створити позитивну, емоційно безпечну атмосферу, яка допомагає знижувати тривожність, підтримує почуття довіри й дружби між учасниками.

Тренінг для вчителів та учнів-мігрантів

Заняття 1

Тема: Усвідомлення себе та інших у міжкультурній взаємодії. Розвиток чутливості, взаємоповаги та розуміння в освітньому середовищі.

Мета: Сприяти усвідомленню власної унікальності та належності до групи; формувати повагу до культурного різноманіття, навички емпатії, толерантного сприйняття й конструктивної взаємодії між учнями-мігрантами та педагогами; розвивати почуття безпеки й довіри у спільному спілкуванні.

Заняття 2

Тема: Механізми взаєморозуміння та прийняття соціальних ролей у міжкультурному шкільному спілкуванні.

Мета: Сприяти усвідомленню учнями-мігрантами та вчителями особливостей власної соціальної ролі у спільному освітньому процесі; формувати вміння налагоджувати ефективну взаємодію, слухати та розуміти позицію іншої сторони; розвивати навички емпатійного й толерантного спілкування у міжкультурному середовищі.

Заняття 3

Тема: Формування толерантності, емоційної врівноваженості та поваги до культурних відмінностей у шкільному спілкуванні.

Мета: Розвивати в учасників уміння сприймати себе та інших без упереджень, толерантно ставитися до культурних, мовних і поведінкових особливостей партнерів у спілкуванні; навчати ефективно керувати власними емоціями, знижувати рівень агресії та сприяти створенню доброзичливої, безпечної атмосфери у міжкультурному колективі.

Заняття 4

Тема: Розвиток мовленнєвої культури та навичок ефективного спілкування в багатомовному шкільному середовищі.

Мета: Сприяти формуванню мовленнєвої компетентності учасників через опанування технік активного слухання, використання ввічливих формул спілкування та невербальних засобів комунікації; розвивати

здатність спілкуватися грамотно, толерантно й упевнено в умовах міжкультурної взаємодії; формувати позитивне ставлення до мовного різноманіття.

Заняття 5

Тема: Розвиток культури ділового та партнерського спілкування між учнями-мігрантами та педагогами як шлях до взаєморозуміння й подолання комунікативних бар'єрів.

Мета Закріпити навички конструктивної комунікації між учителями та учнями різних культур; формувати вміння застосовувати норми ділового та етичного спілкування; розвивати толерантність, повагу до індивідуальності кожного учасника; зміцнювати групову згуртованість і довіру.

Висновки до другого розділу

Дослідження освітнього та соціокультурного середовища землі Північний Рейн–Вестфалія засвідчило, що одним із провідних чинників комунікативних бар'єрів новоприбулих учнів є відсутність стандартизованих інструментів оцінювання й підтримки, що спричиняє невизначеність у процесі їх інтеграції. Це актуалізує потребу у впровадженні системних підходів до спостереження, адаптації та супроводу дітей-мігрантів.

Освітнє та соціокультурне середовище NRW виконує подвійну функцію: слугує потужним ресурсом підтримки інтеграції та водночас є джерелом мовних, культурних і соціальних бар'єрів. Усвідомлення цих специфічних умов дозволяє формувати інклюзивне комунікативне середовище, сприяти розвитку міжкультурної компетентності та оптимізувати процес соціально-комунікативної адаптації учнів.

У межах дослідження було розроблено та теоретично обґрунтовано психологічні умови подолання комунікативних бар'єрів учнів-мігрантів. Здійснений аналіз підтвердив комплексний характер комунікативних труднощів, обумовлений взаємодією емоційних, когнітивних, мовних та

соціальних чинників. Це вимагало побудови комплексу, що поєднує принципи гуманістичної психології, культурно-історичної теорії та сучасних підходів до педагогічної комунікації.

Запропонований комплекс включає три взаємопов'язані структурні блоки:

- **мотиваційно-ціннісний**, який забезпечує емоційну стійкість, зниження тривожності та позитивне ставлення до нового мовно-культурного середовища;

- **когнітивно-комунікативний**, спрямований на розвиток мовної компетентності, навичок діалогічного мовлення, активного слухання та опанування норм міжкультурної взаємодії;

- **соціально-психологічний**, орієнтований на формування підтримувального шкільного клімату, розвиток довіри та залучення учнів до колективної діяльності.

Реалізація передбачає три етапи: діагностичний, корекційно-розвивальний та закріплювальний. Зміст кожного етапу охоплює комплекс методик, тренінгових занять та практик міжкультурної взаємодії, що забезпечують цілеспрямований вплив на структурні блоки моделі та дозволяють враховувати індивідуальні особливості учнів.

Створений діагностичний інструментарій дав змогу здійснити багатогранне вивчення комунікативних бар'єрів. Використані методики Р.В. Ряхівського, В.В. Бойка, проєктивний тест «Незавершені речення» та діагностика стратегій психологічного захисту забезпечили комплексну оцінку рівня комунікабельності, емоційних перешкод, захисних реакцій і комунікативної толерантності учнів-мігрантів.

Результати емпіричного дослідження дозволили встановити низку важливих закономірностей. Зокрема:

1. Загальний рівень комунікабельності учнів-мігрантів виявився переважно низьким, що значно ускладнює встановлення нових соціальних контактів та входження у комунікативний простір школи.

2. Емоційна негнучкість та труднощі у встановленні емоційного контакту притаманні значній частині респондентів, що підсилює бар'єри взаємодії.

3. Стратегії уникнення та агресивні реакції інтерпретуються як наслідок підвищеного стресу й труднощів адаптації до нового культурно-комунікативного середовища.

4. Комунікативна толерантність як учнів, так і педагогів знаходиться на недостатньому рівні: поширені категоричність, нетерпимість та труднощі у прийнятті індивідуальних відмінностей.

5. Стиль спілкування вчителя має вирішальний вплив на формування довірливих стосунків та успішність адаптації учнів-мігрантів.

6. Отримані дані підтверджують потребу у системній психолого-педагогічній підтримці, спрямованій на розвиток комунікативної компетентності, емоційної регуляції та толерантності всіх учасників освітнього процесу.

Узагальнення результатів дало змогу сформувати цілісну картину комунікативних бар'єрів та визначити ключові напрями корекційно-розвивальної роботи. Запропонована модель психологічних умов може слугувати ефективним інструментом організації підтримки учнів-мігрантів, сприяти формуванню їхньої комунікативної компетентності, зниженню адаптаційних труднощів та розвитку інклюзивного міжкультурного освітнього середовища, орієнтованого на толерантність, взаєморозуміння та психологічний комфорт.

ВИСНОВКИ

Навчально-виховний процес у школі — явище складне, багатогранне та динамічне, у якому комунікативна взаємодія між його учасниками є основою плідної співпраці. Особливо важливою вона є для учнів-мігрантів землі Північний Рейн-Вестфалія, Німеччина, гімназія Ессен-Уберрур, які стикаються з труднощами адаптації до нового соціокультурного та освітнього середовища.

Проведене теоретико-емпіричне дослідження дозволило всебічно проаналізувати природу, чинники та механізми подолання комунікативних бар'єрів в учнів-мігрантів, визначити психологічні умови їх успішної соціально-комунікативної адаптації та розробити ефективну програму психокорекційного впливу.

У першому розділі розкрито зміст і структуру комунікативних бар'єрів, які постають як багатовимірний психолого-педагогічний феномен. Встановлено, що комунікативні бар'єри виникають на перетині когнітивних, емоційних, соціокультурних і особистісних компонентів, визначаючи якість взаємодії в освітньому середовищі. Особливої складності вони набувають у випадку учнів-мігрантів, оскільки поєднують мовні труднощі, культурні відмінності, емоційну напругу та дезорієнтацію, що зумовлюється ефектом «культурного шоку». До ключових чинників формування бар'єрів віднесено мовно-культурну невідповідність, втрату соціальної ідентичності, підвищену тривожність, страх помилки, а також стереотипізацію та невпевненість у спілкуванні. У результаті теоретичного аналізу доведено, що подолання комунікативних бар'єрів потребує створення толерантного, підтримувального й психологічно безпечного освітнього простору, а також використання комплексного міждисциплінарного підходу, що поєднує міжнародні моделі інтеграції з вітчизняними психолого-педагогічними практиками.

У другому розділі досліджено особливості освітнього та соціокультурного середовища землі Північний Рейн–Вестфалія, яке одночасно є потужним ресурсом підтримки інтеграції та джерелом мовних, культурних і соціальних труднощів. Доведено, що відсутність стандартизованих механізмів підтримки новоприбулих учнів створює додаткові бар'єри у процесі їх соціально-комунікативної адаптації. На основі результатів аналізу розроблено модель психологічних умов подолання комунікативних бар'єрів учнів-мігрантів, що включає мотиваційно-ціннісний, когнітивно-комунікативний і соціально-психологічний блоки. Модель ґрунтується на гуманістичному підході, принципах культурно-історичної теорії та сучасних засадах міжкультурної комунікації.

Діагностичний інструментарій, до якого увійшли методики Р. Ряхівського, В. Бойка, проєктивний тест «Незавершені речення» та діагностика стратегій психологічного захисту, забезпечив комплексне вивчення особливостей комунікації учнів-мігрантів та педагогів. Результати емпіричного дослідження засвідчили низький рівень комунікабельності, емоційну негнучкість, поширеність стратегій уникнення та агресії, труднощі у встановленні емоційного контакту, недостатній рівень комунікативної толерантності та значний вплив стилю взаємодії педагога на успішність адаптації дітей. Узагальнення результатів підтвердило необхідність системної психолого-педагогічної підтримки, яка має забезпечити розвиток мовної, емоційної та соціально-комунікативної компетентності учнів-мігрантів.

Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що запропонована програма є засобом профілактики та подолання комунікативних бар'єрів, оскільки забезпечує комплексний розвиток мовної, емоційної та соціально-комунікативної компетентності учнів-мігрантів і педагогів, сприяє гармонізації міжособистісної взаємодії, формує толерантне та підтримувальне міжкультурне середовище. Отримані результати мають практичну значущість для організації психолого-педагогічного супроводу

учнів-мігрантів у сучасних освітніх закладах та можуть бути використані у подальших дослідженнях проблем адаптації дітей у мультикультурному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антипов К. В., Баженов Ю. К. Паблік рілейшнз : посібник. — 2-ге вид., перероб. і доп. — М. : Дашков і Ко, 2001. — 148 с.
2. Багнета Н. В. Проблеми загальної та педагогічної психології / за ред. акад. С. Д. Максименка. — Т. 12, ч. 7. — К. : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2010. — 246 с.
3. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянська Є. В. Психологія управління. — Х. : Фортуна-Прес, 2004. — 470 с.
4. Батурина Г. І. Емоції і почуття як специфічна форма відображення дійсності. — Іваново : Вид-во пед. ін-ту, 2003. — 370 с.
5. Березін В. М. Масова комунікація : сутність, канали, дії. — М. : РИП-Холдинг, 2003. — 254 с.
6. Березін В. М. Сутність і реальність масової комунікації. — М. : Вид-во РУДН, 2002. — 345 с.
7. Бодалев А. А. Особистість і спілкування. — М. : Міжнар. пед. акад., 2000. — 264 с.
8. Бондар Г. Особливості формування міжкультурної комунікативної компетентності студентів у процесі навчання іноземних мов у закладах вищої освіти. — 2025.
9. Бондар Г. О. Психологічні умови подолання комунікативних бар'єрів у підлітків // *Психологія і суспільство*. — 2017. — № 2. — С. 65–71.
10. Вацлавик П. та ін. Психологія міжособистісних комунікацій. — СПб. : Речь, 2000. — 310 с.
11. Виготський Л. С. Психологія розвитку дитини. — К. : Видавництво, 2006. — 384 с.
12. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. — К. : Академвидав, 2012. — 560 с.
13. Глазкова І. Я. Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць. — Слов'янськ : СДПУ, 2001. — 330 с.

14. Гуманізація навчально-виховного процесу. — Слов'янськ : СДПУ, 2011. — Вип. 4, ч. 1. — 260 с.
15. Джелалі В. О. Психологія вирішення конфліктів : навч. посіб. — Х.–К. : Р. І. Ф., 2006. — 320 с.
16. Дунець Л. М. Психологія спілкування : навч. посіб. для студентів спеціальностей “Соціальна педагогіка” та “Практична психологія”. — Хмельницький : ТУП, 2003. — 142 с.
17. Журнал “Комунікація”. — 2010. — № 1.
18. Калюжна Є. В. Психологічні аспекти адаптації дітей-мігрантів у шкільному середовищі // *Психологічні науки: проблеми і досягнення*. — 2016. — № 2. — С. 47–53.
19. Кайдалова Л. Г. Психологія спілкування : навч. посіб. — Х. : НФаУ, 2000. — 456 с.
20. Кайдалова Л. Г., Пляка Л. В. Психологія спілкування. — Х. : НФаУ, 2011. — 132 с.
21. Карамушка Л. М., Малигіна М. П. Використання інтерактивних технік у процесі підготовки менеджерів та персоналу освітніх організацій до управління : метод. рек. — К.–Рівне, 2003. — 20 с.
22. Кондаков І. А. Психологічна адаптація мігрантів : теорія і практика. — Х. : Основа, 2018. — 280 с.
23. Костюк Г. С. Психологічні проблеми навчання і виховання школярів. — К. : Рад. школа, 1989. — 192 с.
24. Курниціна В. М., Казаринова Н. В., Погольша В. М. Міжособистісне спілкування : підручник. — СПб. : Пітер, 2002. — 420 с.
25. Литвиненко А. М. Міжкультурна комунікативна компетентність у цифровому середовищі: інноваційні підходи до викладання іноземних мов. — 2025.
26. Литвиненко А. М. Психолого-педагогічні засади адаптації дітей-мігрантів у школі // *Педагогічний процес: теорія і практика*. — 2021. — № 4. — С. 132–138.

27. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія : навч. посіб. — К., 2000. — 280 с.
28. Мельник Л. П. Психологія управління : курс лекцій. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 688 с.
29. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. — К., 2001. — 340 с.
30. М'ясоїд П. А. Задачі з курсу загальної психології : навч. посіб. — К. : Вища школа, 2000. — 367 с.
31. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. — К. : Вища школа, 2005. — 450 с.
32. Олійник О. Ділове спілкування : навч. посіб. — К. : КП ДонНТУ, 2009. — 348 с.
33. Орбан-Лембрик Л. Б. Психологія управління : посібник. — К. : Академвидав, 2003. — 568 с.
34. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія спілкування. — Івано-Франківськ : Плай, 2010. — 350 с.
35. Панфілова О. П. Ділова комунікація професійної діяльності : навч. посіб. — СПб. : Знання, ИВЭСЭП, 2001. — 496 с.
36. Питання психології. — 2001. — № 1. — 18 с.
37. Семенова О. В. Психологічна адаптація дітей-мігрантів у шкільному середовищі. — К. : Ніка-Центр, 2016. — 240 с.
38. Теренко О. Роль освіти дорослих в економічній та соціальній адаптації мігрантів у США і Канаді. — 2019.
39. Теренко О. В. Психологічні стратегії соціально-комунікативної адаптації мігрантів у мультикультурному середовищі // *Науковий вісник ХДУ. Серія: Психологічні науки.* — 2022. — № 2. — С. 55–61.
40. Технології роботи організаційних психологів : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти / за наук. ред. Л. М. Карамушки. — К. : Інкос, 2005. — 366 с.

41. Філімончук А. В. Виникнення бар'єрів спілкування у повсякденному житті як один із неминучих аспектів встановлення комунікативних зв'язків з оточуючими. — М. : Економіка, 2000. — 300 с.
42. Філімончук А. В. Психолог. — 2008. — № 37. — 17 с.
43. Цимбалюк І. М. Психологія управління : навч. посіб. — К. : Професіонал, 2008. — 624 с.
44. Цигульська Т. Ф. Загальна та прикладна психологія : курс лекцій. — К. : Наукова думка, 2000. — 220 с.
45. Цуканова Є. В. Психологічні труднощі міжособистісного спілкування. — К. : Освіта, 2000. — 154 с.
46. Цюрупа М. В. Основи конфліктології та теорії переговорів : навч. посіб. — К. : Кондор, 2004. — 182 с.
47. Ярославська Л. Дидактичні умови подолання педагогічних бар'єрів у процесі навчального співробітництва викладачів і студентів : автореф. дис. ... канд. пед. наук. — Україна, 2010.

Використані джерела (зарубіжні)

48. Adaptation and Integration Strategies in Children from Migrant Families [Електронний ресурс]. — ERIC, 2022. — URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1332131.pdf>.
49. Amriwijaya J., Sodjakusumah T. I. Dynamics of Social Adaptation of Migrant Students [Електронний ресурс] // *International Journal of Teaching and Learning (InJOTEL)*. — 2024. — URL: <https://injotel.org>.
50. Berry J. W. Immigration, acculturation, and adaptation // *Applied Psychology*. — 2006. — Vol. 55(3). — P. 303–332.
51. Carrión-Martínez J. J., Cárdenas-Rodríguez R., Villalobos J. C. Social integration of immigrant students: Intercultural education perspectives // *Education Sciences*. — 2020. — Vol. 10(7). — P. 185–198.
52. Carrión Martínez J. J., Ciaccio S., Fernández Martínez M. d. M., Hernández Garre C. M., Pérez Esteban M. D. The socio-educational adaptation of secondary school migrant students in Sicily: migrant generation, school linguistic

mediation and teacher proactivity factors [Электронный ресурс] // *Social Sciences*. — 2021. — Vol. 10(7). — DOI: 10.3390/socsci10070269.

53. Community's Role in the Inclusion of Migrant Students [Электронный ресурс] // *Online Science Publishing*. — [Б. п.]. — URL: <https://onlinesciencepublishing.com>.

54. Engaging with Immigrant Students' Voices in the School Environment: An Analysis of Policy Documents through School Websites [Электронный ресурс] // *BMC Public Health*. — 2024. — URL: <https://doi.org/10.1186/s12889-024-1083>.

55. Language and Communication in International Students' Adaptation: A Bibliometric and Content Analysis Review [Электронный ресурс] // *Higher Education*. — 2022. — Springer. — DOI: 10.1007/s10734-022-00888-8.

56. Schachner M. K. Cultural diversity climate in schools: The role of intercultural competence and teacher attitudes // *Journal of School Psychology*. — 2019. — Vol. 75. — P. 87–103.

57. Schachner M. K., He J., Heizmann B. Acculturation and school adjustment of immigrant youth in six European countries: findings from the Programme for International Student Assessment (PISA) [Электронный ресурс] // *Frontiers in Psychology*. — 2017. — Vol. 8. — DOI: 10.3389/fpsyg.2017.00649.

58. Stuart J., Ward C., Karl J. A., Musizvingoza R. Intercultural contact in the digital age: a review of emerging research on digitally mediated acculturation [Электронный ресурс] // *Advances in Intercultural Psychology*. — 2025. — DOI: 10.56296/aip00036.

59. Supriatna E. Adaptation strategies of migrant students in adjusting to a new campus environment [Электронный ресурс] // *Al-Ishlah: Jurnal Pendidikan*. — 2022. — Vol. 15(2). — DOI: 10.35445/alishlah.v15i2.3848.

60. Understanding School Success of Migrant Students: An International Perspective [Электронный ресурс] // *Education Sciences*. — 2022. — Vol. 12(2). — DOI: 10.3390/educsci12020069.

61. Ward C., Bochner S., Furnham A. *The Psychology of Culture Shock*. — London : Routledge, 2013. — 344 p.
62. Xie L., Zou W., Wang H. School adaptation and adolescent immigrant mental health: mediation of positive academic emotions and conduct problems [Электронный ресурс] // *Frontiers in Public Health*. — 2022. — Vol. 10. — DOI: 10.3389/fpubh.2022.967691.